

FURTHER EDUCATION AND TRAINING PHASE (FET) KITSONGA HL SBA AND ORAL EXEMPLAR BOOKLET GRADES 10-12

RITO RO RHANGA

Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi yi tsakela ku humesa xibukwana xa xikombiso xa Makambelelo ya le Xikolweni (MX) ku pfuneta na ku letela vadyondzisi hi ku seta na ku tumbuluxa ka mintirho ya MX na switirhiswa swa makambelelo leswi ringanisiweke. Swibukwana swa MX swi tsariwile hi swipanu swa vativi va swa dyondzo ku pfuneta vadyondzisi ku fikelela maendlelo yo dyondzisa na ku dyondza ku antswisa matirhelo ya vadyondzi na nkoka na mafambiselo ya MX.

Xikongomelo xa xibukwana lexi xa xikombiso xa MX i ku antswisa nkoka wo dyondzisa na makambelelo (ya mafundza na ya nkamafundza) na magoza ya mudyondzi yo dyondza na ku twisia ka vundzeni bya dyondzo. Makambelelo endzhaku ka na le mahlweni ka ku dyondza i magoza lawa ya yaka emahlweni lawa ya vumbiwaka ya huma eka maendlelo yo dyondzisa, ku dyondza na makambelelo. Ku antswisa matirhelo ya vadyondzi, makambelelo swi fanele ku seketela na ku fambisa ku dyondzisa loku kongomeke ka nkoka.

Makambelelo ya le Xikolweni ya vumba xiphemu xa nkoka xa ku dyondzisa no dyondza, nkoka wa wona tani hi xipimo xa ku dyondza na madyondziselo ya xiyimo xa henhlia ya tekeriwa enhlokweni hi ku hetiseka. Hi makambelelo, swilaveko swa mudyondzi a swo kamberiwa ntsena ku lulamisa , kambe swi tlhela swi pfuna ku antswisa nkoka wa ku dyondzisa na ku dyondza . Vuxokoxoko lebyi nyikiwaka hi makambelelo ya nkoka i ndlela ya makambelelo ya nkoka eka ku kunguhata ka mudyondzisi tani hi xiphemu xo antswisa mimbuyelo yo dyondza.

Mintirho ya makambelelo yi fanele ku vumbiwa hi vukheta ku fikelela vundzeni na vuswikoti bya ndzawulelo bya dyondzo na ku katsa swiyimo swa matwisiselo yo hambanahambana leswi faneleke na ku tika ka swivutiso. Ku va na maendlelo lawa ya amukelekaka ya makambelelo, mudyondzisi u fanele ku tiyisisa leswaku mudyondzi u twisia vundzeni bya dyondzo na ku va a tivisiwile eka maendlelo yo hetiseka ya makambelelo ya mafundza a nga si endla migingiriko ya makambelelo ya mafundza.

Xikombiso xa mintirho leyi nga eka xibukwana lexi, xi tumbuluxiwile hi maendlelo ya le le henhlia eka dyondzo, xi kongomisiwile eka ku kombisa maendlelo ya xiyimo xa le henhlia eka ku seta makambelelo ya mafundza na ya nkamafundza. Vadyondzisi va hlohloteriwa ku tirhisa swikombiso swa mintirho tani hi xikombiso ku seta migingiriko ya vona ya makambelelo ya mafundza na ya nkamafundza.

NKULUMBA HM MWELI

DIRECTOR GEERAL

SIKU: 13/09/2017

1. Manghenelo.....	3
2. Swikongomelo	3
3. Mintirho yo makambelelo	3
4. Nongonoko wa Makambelelo (NwM).....	4
5. Maendlelo (Magoza) ya ku Tiyisia Nkoka	8
6. Swiyimo swa matwisiselo naku tika ka swivutiso eka Tindzimi	10
7.Swikombiso swa MX - Mintirho na Timemorandamu.....	13
7.1 Giredi ya 10 Kotara ya 1 - 3	14
7.2 Giredi ya 11 Kotara ya 1 – 3.....	14
7.3 Giredi ya 12 Kotara ya 1 - 3	14

1. Manghenelo

Ku kambela i maendlelo yo pima nkoka wa mbuyelo wa vadyondzi wa vutivi, ku

---

*A ku na xiboho lexi vadyondzisi va nga xi tekaka
lexi nga na nkucetelo lowukulu eka xiave xa ku
dyondza eka vadyondzi na le ka ndlela leyi va
vonaka ha yona leswi dyondzo yi nga swona ku
hundza ku hlawula kumbe ku vumba mintirho*

---

twisia na vuswikoti lebyi vadyondzi va byi kumeke.

Makambelelo ya le Xikolweni (MX) ya endliwa hi mudyondzisi exikolweni naswona i yo katsakanya (*summative*), leswi vulaka leswaku ya kambela matirhelo ehenhla ka maendlelo ya kharikhulamu.

Makambelelo ya le Xikolweni ya nga endliwa eka swiyimo swo hamabana hambana swa maendlelo ya dyondza tanihileswi ya hlamuseriweke hi Xiyenge xa 4 eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo (XIPHOKHAMA) na mbuyelo wa makambelelo swa rhekhodiwa na ku hlayeriwa eka mbuyelo wo yisa emahlweni kumbe ku nyika setifikheti.

Hambiswiritano, makambelelo ya fanele ku hoxa xandla minkarhi hinkwayo eka ku dyondza na ku yisa emahlweni ka vadyondzi na ku tirhisiwa ku vuyerisa eka ku dyondza ka un'wana na un'wana hi ku tiyisisa na ku hetisia na ku dyondza.

2. Swikongomelo

Xikongomelo xa xiletelo lexi i:

- Ku nyika ntiyisiso wa nkoka wa swikombiso swa mintirho yo kambela ya Tigiredi ta 10-12 ku nyika vadyondzi matimba eka ku tumbuluxa/seta mintirho ya MX.;
- Ku nyika vadyondzisi swiletelo loko va seta mintirho ya MX; na
- Ku entisa ku twisia ka swiyimo swa makambelelo swa mintirho.

3. Mintirho ya makambelelo

Mintirho ya Makambelelo ya le Xikolweni eka xiletelo lexi yi katsa Tigiredi ta 10-12 eka swa Swanomo na ku tsala mintirho ya MX tanahi le ka Nongonoko wa Makambelelo eka Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo (XIPHOKHAMA). Mintirho ya Swanomo yi katsa ku Yingiselela ku twisia, mbulavulo lowu lulamisiweke na mbulavulo wa Xijumana. Mintirho yo tsala yi katsa switsalwana na switshuriwa swa switsalwambiko na swona swi fanele ku tumbuluxiwa hi ku tsala hi ku landzelela magoza.

4. Nongonoko wa Makambelelo (NwM)

Nhlayo ya mintirho ya mafundza ya makambelelo ya le xikolweni ya tindzimi ta ximfumo hinkwato i khume. Ku heta nhlayo leyi ya switshuriwa elembeni swi ta tiyisisa vuswikoti bya vadyondzi bya ririm na vutivi bya vundzeni lebyi ringaneke leswaku hi kota ku humeleta hi nkarhi wa xikambelo.

Mintirho ya khume eka **Tigiredi ta 10-11 yi** na swikambelwana swimbirhi (tikotara ta 1 na 3), Mune wa mintirho wa Swanomo (tikotara ta 1-4), Xikambelo xin'we xa le xikarhi ka lembe(Kotara ya 2), ntirho wun'we wa matsalwa (kotara ya 2), Xitsalwana xin'we (kotara ya 1) na ntirho wun'we wa xitshuriwa xa xitsalwambiko (kotara ya 1). Mintirho ya khume eka **Giredi ya 12 yi** na swikambelwana swimbirhi (tikotara ta 1 na 3), Mune wa mintirho wa Swanomo (tikotara ta 1-3), Xikambelo xin'we xa le xikarhi ka lembe(Kotara ya 2), xikambelo xin'we xo ringeta (kotara ya 3) ntirho wun'we wa matsalwa (kotara ya 2), Xitsalwana xin'we (kotara ya 1) na ntirho wun'we wa xitshuriwa xa xitsalwambiko (kotara ya 1).

Mintirho ya swanomo yi hlayeriwa yi fambelana na 25% wa mintirho hinkwayo ya MX ley endliweke. . Mintirho ya ku kambela swanomo ley endliwaka exikarhi ka lembe yi katsa makambelelo ya le xikolweni ya ku hela ka lembe eka Giredi ya 10-11 na makambelelo ya le handle ya le makumu ka lembe ya Giredi ya 12. Mintirho ya Swanomo yi endla 12,5% ya mapapila ya xikambelo xa ku hela ka lembe (Papila ra 4) ya giredi ya 10-12

Eka Tigiredi ta 10-12 mintirho ya swanomo yi fanele ku hetiwa eka tiawara ta 5 hi kotara ya 1 na 3 na tiawara ta 4 hi kotara ya 2 na 3. Eka Tigiredi ta 10-11 **mintirho yo tsala** yi fanele ku hetiwa eka tiawara ta 20 hi kotara ya 1 na 3 na tiwara ta 16 hi kotara ya 2-4. Eka giredi ya 12 switshuriwa swo tsariwa swi fanele ku hetiwa hi 20 wa tiawara hi kotara ya 1 na 16 wa tiawara hi kotara ya 2 na 3.

Eka Tigiredi ta 10-11 **mintirho yo tsala** yi fanele ku hetiwa eka tiawara ta 20 hi kotara ya 1 na 3 na tiwara ta 16 hi kotara ya 2-4. Eka giredi ya 12 switshuriwa swo tsariwa swi fanele ku hetiwa hi 20 wa tiawara hi kotara ya 1 na 16 wa tiawara hi kotara ya 2 na 3.

Mintirhi hinkwayo ya mintirho yo tsariwa yi hlayeriwa yi fambelana na 25% wa mintirho hinkwayo ya MX ley endliweke. Ririm ra le kaya ri kongomisa eka ku tsala xitsalwana na switshuriwa swa switsalwambiko. Ku tsala xitshuriwa hi ku landzelela magoza ku fanele ku endliwa hi nkarhi wo leha.

5. Nongonoko wa makambelelo

Nongonoko wa Makambelelo wa Tigiredi ta 10-12 na Giredi ya 12 ku ya hi XIPHOKHAMA wu kombisa nhlayo na tinxaka ta mintirho ya kotara.

Giredi ya 10-11

Kotara ya 1	Ntirho wa 21	Ntirho wa 2	Ntirho wa 23	Ntirho wa 24
	<p>* Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)</p>	<p>(timaraka ta 50) Xitsalwana xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa mavonelo (Gr. 10) Ku tsala: Xitsalwana xa mianakanyo / xa nkanelo / xa mavonelo (Gr. 11)</p>	<p>Ku tsala: (timaraka ta 25) Switsalwambiko: Papila ra xinghana / mafundza (papila ra xikombelo / ra xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) / mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka vahangalasi va mahungu / tsalwavutitivisi na papila ro seketela / matimu ya mufi / ajenda na makanelwa ya nhlengeletano / xiviko / nhluto / atikili ya phephahungu / atikili ya magazini / mbulavulo / n' wangulano / inthavhiyu</p>	<p>**Xikambelwana xa 1: (timaraka ta 35) Xikambelantwisiso, nkomiso na swiaki na matirhiselo ya ririmembangwini</p>
	10 / 15	50	25	35
Kotara ya 2	Ntirho wa 5	Ntirho wa 6	Ntirho wa 7	
	<p>*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)</p>	<p>Matsalwa: (timaraka ta 35) Swivutiso swa ximbangu (timaraka ta 10) Xitsalwana xa matsalwa (timaraka ta 25)</p>	<p>Swikambelo swa le xikarhi ka lembe (timaraka ta 250) Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmembangwini (timaraka ta 70) Papila ra 2 – Matsalwa (timaraka ta 80) Papila ra 3 – Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxihi / Khotavuxika) (timaraka ta 100)</p>	
	10 / 15	35	250	

Kotara ya 3	Ntirho wa 8	Ntirho wa 9
	<p>* Swanomo: Ku yingiselela ku twisia: (timaraka ta 15) / Mbulavulo Iowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)</p>	<p>Xikambelwana xa 2: Matsalwa (timaraka ta 35) Swivutiso swa ximbangu (timaraka ta 10) Xitsalwana xa matsalwa (timaraka ta 25)</p>
Timaraka hinkwato :	10 / 15	35
Kotara ya 4	Ntirho wa 10	Ntirho wa 11
	<p>*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia: (timaraka ta 15) / Mbulavulo Iowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)</p>	<p>Swikambelo swa le makumu ka lembe: (timaraka ta 300) Papila ra 1 – Matirhiselo ya ririmembangwini (timaraka ta 70) Papila ra 2 – Matsalwa (timaraka ta 80) Papila ra 3 – Ku tsala (timaraka ta 100) Papila ra 4 – Swanomo (timaraka ta 50)</p>
Timaraka hinkwato:	10 / 15	300

*Swanomo: Eka makambelelo ya mafundza ya le xikarhi ka lembe vadyondzi va fanele ku endla xikambelantwisiso xin' we xo yingiseriwa, mimbulavulo yimbirhi leyi lulamisiweke na mbulavulo wun' we wa xijumana.

Xikambelwana xa 1 xi nga setiwa ehenhla ka **timaraka ta 35, kumbe ti hundzuluxeriwa eka **timaraka ta 35** loko ku ri ku timaraka ta kona ti hundza eka ta 35. Loko nhlangano wa xikambelantwisiso, nkomiso na swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririm wa ha ringanyetiwile, vadyondzisi va komberiwa ku endla nhlangano wa swiphemu leswi hlawulekisaka leswi boxiweke (nonganoko wa swikambelwana, maavelo ya nkarhi na swin' wana) swa xikolo.

Eka Nonganoko wa Makambelelo, xikambelwana a xi fanelangi xi vumbiwa hi swikambelwakambelwana swo hlaya. Xikambelwana xin' wana na xin' wana xi fanele ku katsa vundzeni byo hlayanyana naswona xi fanele ku setiwa xi tsariwa hi timinete ta 45 - 60 na ku humelerisa swiyimo swo hambana swa matwisiselo tanihilaha mapapila ya xikambelo ya setiwaka hakona.

Giredi ya 12

Kotara ya 1			
Ntirho wa 1	Ntirho wa 2	Ntirho wa 3	Ntirho wa 4
*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)	Ku tsala: (Timaraka ta 50) Xitsalwana xa ndzungulo / xa nhlamuselo / xa nkanelo / xa mianakanyo / xa mavonelo	Ku tsala: (Timaraka ta 25) Swiftsalwambiko: Mapapila ya xinghana / ya mafundza (papila ra xikombelo / xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) tsalwavitutivisi (CV) na papila ro seketela / matimu ya mufi / ajenda na makanewa ya nhlergeletano / xiviko / nhluuto / atiklii ya phephahungu / atiklii ya magazini / mbulavulo / n'wangulano / inthavhiyu	*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)
Kotara ya 2			
Ntirho wa 6	Ntirho wa 7	Ntirho wa 8	Ntirho wa 9
Matsalwa: (Timaraka ta 35) Swivutiso swa ximbangu (timaraka ta 10) Xitsalwana xa matsalwa (timaraka ta 25)	*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe (timaraka ta 250) Papila ra 1: Matirhiselo ya ririmini embangwini (Timaraka ta 70) Papila ra 2: Matsalwa(Timaraka ta 80) Papila ra 3: Ku tsala (Ri nga tsariwa hi Mudyaxhi / Khotavuxika) (Timaraka ta 100)	*Swanomo: Ku yingiselela ku twisia (timaraka ta 15) / Mbulavulo lowu lulamisiweke (timaraka ta 10) / Mbulavulo wa xijumana (timaraka ta 15)
Kotara ya 3			
Ntirho wa 10	Ntirho wa 11	Ntirho wa 12	Ntirho wa 13
KUMBE Xikambelwana xo tsariwa + Ntirho wun'we			

*Papila ra Xinghana/ ra mafundza (papila ra xikombelo / xivilelo / ro apulaya / ra mabindzu) /tsalwavutivisi na papila ro seketela /matimu ya mufi /ajenda na makanelwa ya nhlengeletano /xiviko /nhluto /atikili ya phephahungu/magazini / n'wangulano/ mbulavulo

** Xikambelo xa 1 xi setiwa ehenhla ka timaraka ta 35, kumbe ti hundzuluxeriwa eka timaraka ta 35 loko ku ri ku timaraka ta kona ti hundza eka 35. Loko *nhlangano wa xikambelantwiso, nkomiso , swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmwa* ha ringanyetiwile, vadyondzisi va komberiwa ku endla nhlangano wa swiphemu leswi hlawulekisaka leswi boxiweke (nongonoko wa swikambelwana, maavelo ya nkarhi na swin'wana) swa xikolo. Eka Nongonoko wa Makambelelo, xikambelwana a xi fanelangi xi yumbiwa hi swikambelwana swo hlaya

** Swikambelo swa le xikarhi ka lembe na xo ringeta: Eka Giredi ya 12 ntirho wun'we eka kotara ya 2 na / kumbe eka kotara ya 3 wu va xikambelo xa setiwa exikolweni. Laha swi endlekaka leswaku ku va ku tsariwe xikambelo xin'we eka leswimbirhi eka Giredi ya12, xikambelo lexin'wana xi fanele xi siviwa hi xikambelwana emakumu ya kotara (Mintirho ya 8 na 10).

*5 Maendlelo yo Tiyisia Nkoka

Magoza yo tiyisia nkoka i ya maendlelo yo kunguhatiwa na ku landzelelana ku tiyisia leswaku mintirho ya MX yi na ntiyiso, ya tirhiseka i magoza lawa ya kunguhatiweke ku endlela leswaku ya engetela vutitshembi eka vanhu hi MX. Leswi swi ta katsa migingiriko hinkwayo leyi humevelaka loko ku nga si kamberiwa, hi nkarhi wo kambela na le ndzhaku ka ku kamberiwa leswi swi hoxaka xandla eka nkoka wa MX.

Xibukwana lexi xi kongomisa ngopfu eka ku seta mintirho ya nkoka.

Ku seta Mintirho

Swiletetelo eka ku seta mintirho ya nkoka ya MX

- Tiva kharikhulamu na swilaveko ku kombisa vutivi, ku twisia na vuswikoti lebyi fanelaka ku kamberiwa.
- Tiysisa leswaku ku kambela swi pfumelela vadyondzi ku komba leswaku va na vutivi lebyi lavekaka, ntwiso na vuswikoti leswi fikelelaka swipimelo swa Rixaka.
- Tiysisa leswaku vadyomdzi hinkwavo va swiyimo kumbe mbangu swi twisia hi
- Tiysisa leswaku ku tirhisiwa swiyimo leswi faneleke swo hlaya. Switirhisiwa swo komba swiyimo swa mahlayelo ya tsalwa swa kumeka eka swinhundzwana swo tala swo thayipa.
- Tiysisa leswaku ku hava xiyenge xo karhi xo kambela xi nga na nkucetelo wo karhi eka ntlawa wo karhi wa vanhu, xikombiso, lava va nga voniki kahle
- Tiysisa leswaku switirhisiwa hinkwaswo swo dirowiwa swi komba mavonelo ya nkatsahinkwavo ya vatshamandhawu na ku tlakusa timmhaka ta ndzingano.
- Tekela nkarhi enhlokweni.

Leswi swi faneleke ku tekeriwa enhlokweni loko ku setiwa swikambelwana na swikambelo:

- Ririm ieri tirhisiwaka eka papila ra swivutiso ri nga vi ntsandzamahingandlela.
- Ntikeloo lowu nyikiwaka eka xiyenge xo karhi xa papila ra swivutiso xi kombisa nkoka wa rona.

- Ku hlawula swivutiso swi fanele ku famba hi nxaxamelo wo karhi kambe swi nga kumbeteleki ku sivela ku langa swivutiso xikambelo xi nga si tsariwa.
- Nkoxo wa swiyimo eka papila ra swivutiso wu fanele ku va lowu faneleke, hileswaku wu fanele ku katsa swa swiyimo swa le hansi, swiyimo swa le xikarhi na swiyimo swa le henhla hi ku ya hi mpimanyeto lowu vekiweke.
- Swiyimo swa matikelo ya swivutiso hi xin'wexin'we hi lowu faneleke naswona xiyimo xa matikelo ya papila ra swivutiso hinkwaro wu fanele ringanelo giredi ya kona.
- Maraka ya xivutiso xin'wana na xin'wana yi fanele ku fambelana na swilaveko na swipimelo swa xikambelwama.
- Memorandamu yi fanele ku pfumelela tinhlamulo to hlayanyana ta ntiyiso, ngopfungopfu ta swivutiso swo pfuleka.
- Tinxaka to hambanahambana ta swivutiso ti fanele ku tirhisiwa (Vona **Anexara ya B** ku kuma nkomiso wa muxaka wa swivutiso)

Ntiyisiso wa Nkoka wu pfunu ku seketela vadyondzisi na ku aka vuswikoti bya xiyimo xa le henhla na le ka dyondzo ya Rixaka ku humelerisa mbuyelo lowunene eka vana na vanhu lavantsongo. Hi ku tirhisana, ku twisia na ku tirhisa switandati na ku langutela Ntiyisiso wa Nkoka wu pfunu ku tlakusa switandati na leswi languteriweke na mimpimo leyi nga cincekni eka vadyondzisi na swikolo.

Ku modareta mintirho

Modarexini i rito leri tirhisiwaka ku hlamusela maendlelo yo fikelela eka matwisiselo lawa ya seketedanaka switandati na leswi languteriweke. Yi tlhela yi pfunu ku tiyisisa leswaku ku na nkongomo lowu fanelaka eka mimbuyelo ya vadyondzi na ku vona leswaku ku dyondza ku le ka xiyimo lexi faneleke naleswaku vadyondzi va ndlandlamuxa vuswikoti byo dyondza, ku katsa na vuswikoti bya maeehleketelelo ya xiyimo xa le henhla lebyi byi nga ta endla leswaku va humelela eka minkarhi leyitaka..

Ku moderata mintirho ya MX **yi nga si** tsarisiwa swi katsa ntirhisano wa vadyondzisi na vatirhi van'wana va swa xiphurofexinali ku fana na vadyondzisi va xiyimo xa le henhla, tinhloko ta tindzawulo kumbe vatsundzuxi va swatidyondzo ku endla swiletelo leswi fanelaka ku endlela leswaku mintirho ya MX yi nyika vadyondzi minkarhi leyi fanelaka ku fikelela switandandati na swilaveko makambelelo ya nga si tirhisiwa.

Ku modareta mintirho ya makambelelo swi fanele swi endlili hi ku tirhisa swipimelo leswi landzelaka:

- Mintirho ya makambelelo yi fambelana na XIPHOKHAMA;
- Mintirho ya makambelelo na switirhisiwa swo kambela swa tirhiseka no va na ntiyiso;
- Swileriso swa mintirho ya makambelelo swi le rivaleni;
- Vundzeni byi fambelana na leswi mudyondzi a nga dyondzisiwa swona;
- Ntirho wa makambelelo wu fanele wu nga yimi na tlhelo rokarhi;

- Swileriso swa mintirho ya makambelelo swi le rivaleni;
- Vundzeni byi fambelana na leswi mudyondzi a nga dyondzisiwa swona;
- Ntirho wa makambelelo wu fanele wu nga yimi na tlhelok rokarhi;
- ririmis ra ntirho wa makambelelo wu fanele wu fambelana na mpimo, ririmis ra vadyondzi lava wu seteriwaka vona; na
- Swiyimo swa matwisiselo na ku tika ka swivutiso leswi mintirho ya makambelelo yi vekiwaka eka swona swi fanele ku fambelana na swilaveko tanihilaha swi vekiweke hakona eka XIPHOKHAMA.

Vadyondzisi lava va tekaka xiave eka ku tumbuluxa maendlelo ya vona yo kambela hi ku teka xiave eka migingiriko yo modareta va kuma nhluvukiso lowunene wa xiphurofexinali .

Migungiriko yo yisa emahlweni yo moderetayi nga ya emahlweni hi ku angarhela endzhaku kaloko ntirho wa makambelelo wu tsarisiwile.

6. Swiyimo swa matwisiselo na ku tika ka swivutiso eka Tindzimi

---

Swivutiso hinkwaswo a swi tumbuluxiwi hi ku ringana - swivutiso swo hambana swi lava swiyimo swo hambana na maehleketelelo yo hambana ya vadyondzi.

Swiyimo swa matwisiselo

Nkoxo wa matwisiselo wa xivutiso i muxaka na xiyimo xa maaehleketelelo lexi lavekaka eka vadyondzi ku kota ku hlamula xivutiso hi vuenti.

- Swivutiso swa swiyimo swa matwisiselo ya le Henhla hi leswi swi koxaka leswaku vadyondzi va tirhisa mahungunya lawa va ya dyondzeke eka minkarhi leyi nga hundza ku tumbuluxa na ku seketela nhlamulo hi vumbhoni lebyi ehleketiweke kahhle. Muxaka lowu wa xivutiso wu tala ku va wu pfulekile, ku lava minkumbetelo no teka swiboho , no komba ntsakelo.
- Swivutiso swa swiyimo swa matwisiselo ya le hansi swi tele ku va swa masungulo. Swi vutisa vadyondzi ku tsundzuka leswi swi dyondzisiweke kumbe ku dyondziwa. Swi koxa ku ehleketa kuntsongo kumbe swi nga lavi ku ehleketa nanyana. Swivutiso

leswi hi ku angarhela swi tala ku kongoma, swi pfalekile, Swi na vuxaka byo tsundzuka, swivutiso swa kona swi pima vutivi ntsena – timhaka leti vikiweke na maendlelo.

Hi ku ku tirhisa Thekizonomi ya Barret swivutiso swo hambanahambana swi ta setiwa hi ndlela leyi nga ta endla leswaku

Swiyimo swa matwisiselo hinkwaswo swi kona eka nxaxamelo lowu kombisiweke:

Xiyimo xa 1 na 2: 40% wa timaraka hinkwato

Xiyimo xa 3: 40% wa timaraka hinkwato

Xiyimo xa 4 na 5: 20% wa timaraka hinkwato

LEMUKA: Langutisa tafula leri landzelaka:

Barrett's Taxonomy

XIYIMO	NHLAMUSELO	TINXAKA TA SWIVUTISO
1	Swivutiso leswi lavaka nhlamulo yo kongoma	<p>Swivutiso leswi katsaka vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Boxa swilo / vanhu / tindhawu / swiphemu ... • Nyika timhaka ta ntiyiso / swivangelo/ timhakankulu / miehleketo ... • Tsavula minusumeto / vanhu / swivangelo ... • Xaxameta timhakankulu / timhaka ta ntiyiso / mavito / swivangelo • Hlamusela ndhawu / munhu / ximunhuhatwa • Rungula mhaka / xivono / ntokoto ...
2	Swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka	<p>Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, ku hlanganisela kumbe ku lulamisa vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Endla nkomiso wa timhakankulu / miehleketo / vubihi / vunene / ... • Ntlawahata swiphemu / timhaka leti fanaka ... • Vula ku fanana / ku hambana ... • Nyika andlalo wa...

3	Swivutiso leswi lavaka minkumbetelo no teka swiboho	Swivutiso leswi lavaka leswaku mukamberiwa a tirhana na vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa ku ya hi ntokoto wa yena. <ul style="list-style-type: none"> • Hlamusela mhakankulu ... • Pimanyisa miehleketo / maendlelo / swiendlo ... • Xana hi xihi xikongomelo / matitwelo / nsusumeto / xivangelo xa mutsari (xa ximunhuhatwa) ... • Hlamusela xivangelo / nkucetelo ... • Xana swiendlo / marito/matitwelo (sw. na sw.) ya murunguri / mutsari / ximunhuhatwa ya kombisa yini mayelana na yena ... • Xana xigego / xihlambanyisi / xifaniso swi khumba njhani matwisiselo ya wena ... • Xana hi ku vona ka wena mbuyelo / nkucetelo (sw. na sw.) wa swiendlo / xiyimo wu ta va wihi ...
4	Swivutiso leswi lavaka ku pima nkoka	Swivutiso leswi swi khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela. Leswi swi katsa ku ahlula mayelana na timhaka ta vutomi, ntiyiso, timhaka ta ntiyiso na ta mavonelo, nkoka, malongolokelo na maehleketelo, na timhaka to fana na ku tsakela na ku amukela swiboho na swiendlo ku ya hi minkoka eku hanyena. <ul style="list-style-type: none"> • Xana u ehleketa leswaku leswi humelelaka swa amukeleka, swa khorwisa / swa koteka ...? • Xana vonelo ra mutsari ri na nkoka / landzeleleka / tshembisa... • Kanela / Nyika miehleketo hi vuxoperi mayelana na swiendlo / xikongomelo / matitwelo / swinginganyeto / switandzhaku... • Xana u yima na vonelo / mhaka/ku xiyaxiya / nhlavutelo lowu.... • Hi ku vona ka wena, swi lulamile ku va mutsari / murunguri / ximunhuhatwa / xi ringanyeta / xi vula leswaku ... (Seketela nhlamulo ya wena / Vula leswaku hikwalaho ka yini u nyika nhlamulo yoleyo. • Xana matitwelo / mahanyelo / swiendlo swa ximunhuhatwa swi lulamile kumbe swa amukelaka eka wena ke? Seketela nhlamulo ya wena. • Xana swiendlo / matitwelo / swikongomelo swa ximunhuhatwa swi kombisa yini loko swi ta eka mbangu wa minkoka leyi angarhelaka? • Kanela hi vuxoperi / Nyika miehleketo hi vuahluri bya nkoka lebyi endliweke eka xitshuriwa
5	Swivutiso leswi kombaka ntsakelo	Swivutiso leswi swi kongome eka ku kambela nkucetelo wa miehleketo na xisasekiso lowu nga eka xitshuriwa ehenhla ka mukamberiwa. Swi kongome eka ku angula ka matitwelo eka vundzeni , ku tixaxameta na swimunhuhatwa kumbe swiyimo, na ku angula eka matirhiselo ya mutsari ya ririm (tanihi Nhlawulo ya marito na nxakahato wa miehleketo <ul style="list-style-type: none"> • Kanela hi ta angulo wa wena eka xitshuriwa / xiyimo / ntlimbo / vukanakani. • Xana u tixaxameta na ximunhuhatwa ke? Hi rihi goza / xiboho lexi a wu ta va u xi tekile loko ngi a wu ri eka xiyimo xo fana na xolexo? • Kanela / Nyika miehleketo hi matirhiselo ya mutsari ya ririm ... • Kanela hi ta xitayili xa mutsari / manghenelo / mahetelelo / nxakahato wa miehleketo / xigego / matirhiselo ya tithekiniki ta vutlhokovetseri / switirhisiwa swo xopela matsalwa ...

Thekizonomi ya Bloom leyi pfuxetiweke yi kombisa swiyimo swa makambelelo swo hambarahambana:

Mimpimo ya makambelelo

Ku tika ka xiymo xa xivutiso swi vula ku olova ka ndlela leyi mudyondzi a kotaka ku hlamula xivutiso hakona. Swi hlamuseriwa tanihu hi ku olova, ntlhontlho wo olova, wo tika kumbe wo tika swinene. .

I yini lexì endlaka xivutiso xi tika?

Xin'we kumbe ku tlula eka leswi landzelaka swi kucetela ku tika ka leswi dyondziwaka / Vundzeni:

- **Vundzeni (Dyondzo/mongoti/mahungu/maendlelo), swin'wana na swin' wana.**
  - Vundzeni bya xiymo xa le hennhla hi ku angarhela byi tala ku tika swinene kumbe vundzeni lebyi dyondziweke eka giredi ya 10 na lebyi byi vuyevelaka no tirhisiwa eka giredi ya 11 na 12 byi tala ku olova eka giredi ya 12.
  - Nhlayo ya magoza leyi lavekaka kumbe ku leha ka nhlamulo ku nga kucetela ku tika. .
- **Mintlhontlho (xiyenge/xivutiso)**
  - Ririm, mbangu kumbe xiymo lexì tirhisiwaka swi nga kucetela ku tika.
  - Ku laveka ka ku hlayisia kumbe nkayiveloo wa nkarhi swi nga kucetela ku tika
- **Ntirho (Maendlelo)**
  - Swivutiso swo koma leswi vutisiweke kumbe swa magoza yo khandziya – Swivutiso swo pfuleka swi tala ku va swi tika ku tlula swo pfaleka htleswaku swivutiso leswi letelaka vadyondzi
- **Tinhlamulo leti languteriwaka**
  - Xikimi xo koreketa, memorandamu, xik vuxokoxoko bya lavekka eka memorandamu ku pimanisa na vuxokoxoko lebyi languteriwaka eka xivutiso
  - Manyikelo ya timaraka

Lemuka: Eka xiymo xa matwisiselo xin'wana na xin'wana kun kun a xiyno xo tika

7. Swikombiso swa Swikombiso swa MX na Timemorandamu

Hi ku kumisisa swikoxo swa swiyimo swa matwisiselo swa mintirho na ku tekela enhlokweni swihlawulekisi leswi endlaka leswaku mintirho yi va ya swiyimo swa le hennhla kumbe swa le hansi munhu u ta kota ku hlawula kumbe ku cincanyana mintirho leyi pfumelelaka vadyondzi hinkwavo ku dyondza.

---

*Xiyimo na muxaka wa maehleketelo leyi vadyondzi
va tirhanaka na kona swi nyika leswi vadyondzi va
nga ta dyondza swona.*

7.1 Giredi ya 10 Kotara ya 1 - 3

7.2 Giredi ya 11 Kotara ya 1 – 3

7.3 Giredi ya 12 Kotara ya 1 –

Mintirho ya Kotara ya 1

Ku va u kota ku yingisa kahle i xiphemu xa nkoka xa vutihlanganisi na vanhu hinkwavo. Eka vadyondzi va hina, ku titoloveta loku leteriweke hi mudyondzisi i yin'wana ya tindlela ta kahle to antswisa vuswikoti lebyi. Mudyondzi loyi a nga na vuswikoti byo yingiselela ku twisia u ta kota ku nghanela swiyimo swa vutihlanganisi hi ndlela ya kahle ngopfu. Eka vadyondzi va hina, switoloveto leswi leteriwaka hi mudyondzisi i xin'wana xa tindlela ta kahle to antswisa vuswikoti. Mudyondzi loyi a nga na vuswikoti bya kahle byo yingiselela ku twisia u ta swi kota ku va na xiave hi ndlela ya kahle eka swiyimo swa vutihlanganisi.

Ku dyondzisa vuswikoti byo yingisa swi nge tshikelerihi ku hetiseka ettilasini ya (vutihlanganisi). Eka vadyondzi va Ririm ra le Kaya ku tumbuluxa vuswikoti byo yingiselela ku twisia i swa nkoka swinene.

Loko swikongomelotsongo swo dyondza ririm swi hlamuseriwile vadyondzi, va nga endla nkongomo (focus) wa kahle eka ku kuma ntivomarito wo karhi, ku titoloveta vuvulavuri, ku yingisela hi swikongomelo swo karhi, na swin'wana na swin'wana. Nhlamuselo leyi ya kahle hi mudyondzisi ya swikongomelo swa madyondziselo ya tidyondzo yi ta pfuna vadyondzi ku yisa emahlweni ku ndlandlamuxa swikongomelo swo karhi hi xinkadyana. Xikombiso, hi ku tivisa vadyondzi leswaku dyondzo leyi yi ta va yi nyika swiletelo, va nga tshama va ri karhi va tsundzuka ntivomarito lawa ya tirhisiweke eka nghingiriko wolowo.

I swa nkoka ku teka xiave na ku vulavurisana maendlelo eku dyondziseni Xitsonga tanihi Ririm ra le Kaya. Hambiswiritano i swa nkoka ku hambarisa nkogomo wa vadyondzi hi ku langutisa vuswikoti lebyi lavekaka ku va va ku va na vuswikoti eka ririm ro sungula. Ku yingiselela ku twisia i vuswikoti lebyi lavekaka swinene.

Loko u lulamisa tidyondzo na switirhisiwa swo dyondzisa ku ndlandlamuxa ku yisa emahlweni vuswikoti bya ku yingiselela ku ku twisia, vadyondzi va fanele ku susumetiwa na ku tshama va ri na nsusumeto(motivation). Leswi swi humelerisiwa hi

ku kuma switirhisiwa swo yingisela leswi faneleke, tithekiniki leti tirhisiwaka eku dyondziseni ttilasi, na ku tirhisa switirhisiwa swa ntiyiso. Swikombiso swa mintirho yo yingiselela ku twisia swi endliwile ku endlela ku ku olovisel.

Mafambiselo ya mintirho ya mafundza ya ku yingiselela ku twisia:

- Nyika vadyondzi phepha ro ka ri nga tsariwanga nchumu.
- Tivisa vadyondzi eka muxaka wa vuxokoxoko lebyi va faneleke ku yingiselela byona na ku hlamusela ndzimana.
- Ndzimana yo yingisela yi fanele ku va kwalomu ka vulehi bya 400 wa marito.
- Eka **ku hlaya ro sungula** mudyondzisi u fanele ku hlaya xitshuriwa leswaku vadyondzi va ta kuma vundzeni. (*Xitsundzuxo: Mudyondzisi a nga rhanga a rhekhoda ndzimana; a rhekhoda muhlayi wo hlaya kahle a ri karhi a hlaya ndzimana.*) Eka nkarhi lowu vadyondzi va fanele ku yingisela ntsena ya nga tsali.
- Eka **ku hlaya ra vumbirhi**, xitshuriwa xi fanele xi hlayiwa hi goza leri faneleke. Eka nkarhi lowu, vadyondzi va nga tsala tinotsi ta leswi va nga eku swi yingiseleni.
- Endzhaku ka ku hlaya ra vumbirhi, vadyondzi va fanele ku nyikiwa swivutiso na nkarhi lowu ringaneke ku swi hlamula hi swivulwa leswi hetisekeke.
- Ndlela yin'wana mudyondzisi a nga hlayela vadyondzi swivutiso vona va hlamula ephepheni ro ka ri nga tsariwanga nchumu.
- Tiyisisa leswaku swivutiso na swilaveko swa swivutiso swi twisisiwa hi vadyondzi hinkwavo.
- Sete ya swivutiso swa ku yingiselela ku twisia yi fanele ku landzelela swilavelo swa Barrett's Taxonomy.
- Makambelelo hinkwawo ya mafundza ya fanele ku koreketiwa hi mudyondzisi.
- Vadyondzi va fanele ku vona tinhlamulo ta vona leti koreketiweke leswaku va ta dyondza ku suka eka swihoxo leswi va swi endleke. Lexi i xiphemu xa nkoka xa makambelelo yo aka mudyondzi.

Giredi ya 10

Ntirho wa 1: Xikombiso xa 1 Ku yingiselela ku twisia

SWILETELO SWA MUDYONDZISI:

- Hlamusela vadyondzi leswi ntirho wu nga ta fambisa xiswona.
- Hlayela ttilasi xikambelantwisiso xo yingisela kan'we. Eka ku hlaya ro sungula vadyondzi A VA PFUMELERIWANGI ku tsala tinotsi. Hlaya xitshuriwa ra vumbirhi. **Vadyondzi va pfumeleriwa ku tsala tinotsi.**
- Hlaya swivutiso hi xin'we xin'we, u nyika vadyondzi nkarhi lowu ringaneke ku hlamula swivutiso. Kumbe nyika vadyondzi papila ra swivutiso na ku va nyika nkarhi lowu eneleke ku hlamula swivutiso.
- Tsundzuxa vadyondzi leswaku mapeletelo a ya hlayiwi.
- Teka ntirho leswaku wu ta koreketiwa no rhekhoda timaraka.
- Nyika vadyondzi nkarhi wo vona timaraka ta vona na ku lulamisa swihoxo swa vona.

Ku yingiselela ku twisia

Vito: _____

Giredi: _____

Siku: _____

Nambu wa milorho habya!

U te loko a ku phapha, a tikuma a ri endzeni ka xidziva lexi nambu lowu a wu xi cheleta a wo tiva hi aredzi. Milorho a ku ri jaha ra malembe ya 16. Xilebvu xa yena a xi sungurile ku tlhavatlhava manuku. Kasi milorho na yona a yi tinyika matimba. Mixo lowu wa siku leri ra Mugqhivela hi wun'wana wa masiku lawa a nga hlwela ku huma elawini ya yena. Lexi n'wi hlwerisaka xo tiva hi yena n'wini.

Hixatolo wa kona Milorho a ri karhi a tihungasela na Nxalati hi nkarhi wo wisa. Nxalati a xi nga lo rhomba ntsena, kambe a ku ri phyembye, n'wana wa xihlangi. A swi hlamarisangi loko mana wa yena a kala a n'wi rhurhisa eNtlhaveni a ya nghena eGija Ngove kusuhi na tiliniki leyi yena Solani a khomakhoma kona. Ku rhurhisawa loku a ku ponisiwa Xali eka mahlolwa lawa loko ti ya dlonyorile a ya n'wi sivela ndlela loko a muka.

Ku xambilka yena eka xikolo xa Gija Ngove a a tibyerile leswaku dyondzo yi ta rhanga emahlweni, jaha ra yena ku ta va digiri ya *Actuarial Science*. Nakambe, a swi n'wi pfunu ku hambana na swicele, ku bula hi majaha na ku koyiwa hi tintombhikuloni leti vunyingi bya tona a ku ri vamhaniricece. Hi nkarhi wo wisa Xali a ti hungasela na vaMilorho lava swa vutlhommahlo a swi nga si fika.

Khombo ra siku leri ku lo va leswaku Milorho nkarhi lowu vurhongo byi nandzhaka u ti vone hi miehleketo a ri karhi a bula na Xali, va karhi va hlekelela, va phakatana va ri eribuweni ra nambu wa Richindzele. Xikan'wekan'we, nkarhi lowu Xali a yisaka nomo eka rhama ra yena, ngwenya yi ku nenge wa xinene wa Xali hi meno ya yona gii! Hi ku chuhaha jaha ra ka Chukele, phapha!

1. Xana loko Milorho a ku phapha, swi kombisa yini? (1)
2. Boxa siku leri Mihloti a nga kumeka a ri karhi a bula na Nxalati. (1)
3. I yini lexi nga endla leswaku Nxalati a suka eNtlaveni a ya nghena eGija Ngove? (2)
4. Mhani wa Solani a a tirha ntirho wihi? (1)
5. I ncini lexi dlonyolaka mahlolwa lawa ya vuriwaka? (1)
6. U vona ku rhurhisawa ka Nxalati yi ve mhaka ya kahle ke? Seketela. (2)
7. Hi ku vona ka wena Nxalati a a ri nhwana wa xiyimo muni? Seketela nhlamulo ya wena (2)

8. Xidziva lexi xi vuriwaka i xa muxaka muni naswona xi vange hi yini? (2)
9. Loko Nxalati a vutliwa hi ngwenya a tshamile eka tlhelo rihi ra Milorho? (1)
9. Mhaka ya ku vutliwa ka Nxalati hi ngwenya yi na ntiyiso ke?
Seketela nhlamulo. (2)

Memorandamu

1. Swikombisa leswaku a a etlele
2. A a ku ri Muqhivela
3. A a ponisiwa eka vafana lava a va n'wi sivela ndlela loko va twa timbangi
4. A a ri muongori
5. I timbangi
6. Yi ve mhaka ya kahle hikuva mutswari wa yena a n'wi navelela leswinene
7. A a ri nhwana wo saseka hikuva ku vuriwa leswaku a a ri phyembye.
8. I xa ririrhandzu leri a a ri na rona eka Nxalati
9. Eka tlhelo ra xinene.Yi nga humelela loko munhu o tshama ekusuhi na xidziva lexi xi nga na tingwenya

Mintirho ya Kotara ya 1
Ntirho wa 2: Ku tsala: Xitsalwana

Swiletetelo na switsundzuxo swa mudyondzi eka ku fambisa matsalelo ya switsalwana

Vadyondzi va fanele ku tiva tinxaka ta switsalwana leswi landzelaka:

- Ndzungulo – Ku hungasa kumbe ku rungula xitori;
- Nhlamuselo – Ku hlamusela hi ndlela yo hetiseka
- Mavonelo – Ku seketela tlhelo rinwe ku kucetela vahlayi hi mavonelo ya wena;

Swiletelo na switsundzuxo swa madyondziselo

- Letela vadyondzi eka ku hlawula nhlokohaka leyi faneleke
- Tshikelela nkoka wa ku tsala hi ku landzelala magoza. Vadyondzi va fanele ku rhanga va kunguhata hi ku tirhisa maendlelo lawa va titwaka kahle hi wona, ku nga mepe wa miehleketo, mbhubutsabyongo, ku kunguhata hi ndlela ya vona (na sw. na sw.
- Vadyondzi va fanele ku tsala mpfapfarhuto. Letela vadyondzi eka ku hlela mimpfapfarhuto ya vona, ntirho wo hetelela a wu fanelanga ku ku fana kwatsa na mpfapfarhuto.
- Tsundzuxa vadyondzi milawu ya matsalele ya switsalwana
- Arisa vadyondzi eka ku tsala vundzeni byo ka byi nga fanelangi na ku tirhisa ririm ro ka ri nga fanelangi.

Ntirho wa 2: Xitsalwana

Xikombiso xa 1

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

SWILERISO:

- Hlawula YIN'WE ya tinhlokomhaka kutani u tsala xitsalwana.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 350-400wa marito.
- Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku tlhela u hlaya xitsalwana xa wena.
Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku hlayisisa xitsalwana xa wena. Kombisa nkunguhato kutani u wu hingakanya hi nkhwati u nga si yisa xitsalwana xa wena xo hetelela.
- Xitsalwana xa wena xi ta kamberiwa ku ya hi maendlelo ya rhubiriki leyi yi nga katsiwa eka ntirho lowu.
- Nyika xitsalwana xa wena nhlokomhaka, loko ku ve a yi nyikiwanga.

1.1 Loko ndzi ku phaphu, ndzi te hefu, hikuva a ndzo lorha. Rungula leswi a swi ri eku humeeleni. [50]

Kumbe

1.2 Loko ndzi ku phaphu, ndzi te hefu, hikuva a ndzo lorha. Hlamusela leswi a swi ri eku humeeleni. [50]

Kumbe

1.3 Tiselulafoni hi toni ti onhelaka vadyondzi va masikulawa nkarhi, [50]

Kumbe

1.4 Afrika-Dzonga eka Malembe ya khume lawa ya taka. [50]

Kumbe

1.5 Leswi ndzi lavaka ku va swona endzhaku ka tidyondzo ta mina. [50]

Kumbe

1.6.1 Xiyaxiya xifaniso lexi xi nga laha hansi kutani u tsala xitsalwana lexi xi kombaka ntwisiso wa wena wa xifaniso lexi.

[50]

Kumbe

1.6.2

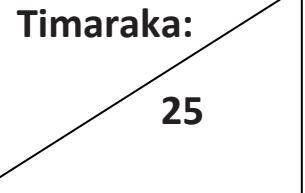
[50]

Mintirho ya Kotara ya 1

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko

Vadyondzi va fanele ku tiva tinxaka hinkwato ta switsalwambiko tanih i leswi swi nga swa ndzawulelo eka pholisi leswi landzelaka:

- Papila ra xinghana/ ra mafundza (xikombelo/ xivilelo/ apulaya/ bindzu)
  - mapapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka swihangalasamahungu
  - Tsalwavutitivisi na papila ro seketela
  - Matimu ya mufi / ajenda na makanelwa swa nhlengeletano
  - Xiviko
  - Nhluto
  - Atikili ya phephahungu
  - Atikili ya magazini
  - N'wangulano
  - Inthavhiyu.
  - Mbulavulo.
-
- Letela vadyondzi eka ku hlawula nhlokohaka leyi faneke.
  - Tshikelela nkoka wa ku tsala hi ku landzelela magoza. Vadyondzi va fanele ku rhanga va kunguhata hi ku tirhisa maendlelo lawa va titwaka kahle hi wona, ku nga mepe wa miehleketo, mbhubutsabyongo, ku kunguhata hi ndlela ya vona (free writing) na sw. na sw.
  - Vadyondzi va fanele ku tsala nkunguhato wo sungula. Letela vadyondzi eka ku tsala na ku hlela mimpfapfarhuto ya vona. Ntirho wo hetelela a wu fanelanga ku fana kwatsa na mpfampfarhuto.
  - Tsundzuxa vadyondzi swilaveko swa xivumbeko eku endleni ka mintirho leyi.
  - Tsundzuxa vadyondzi leswaku ntirho wun'wana na wun'wana wa xitsalwambiko wu lava thoni na rhejisitara yo karhi ku ya hi vaamukeri lava languteriweke.
  - Arisa vadyondzi ku tsala vundzeni byo ka byi nga fanelangi na ku tirhisa ririm ro ka ri nga fanelangi.

Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko

Xikombiso xa 1

Vito : _____

Giredi: _____

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 - 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 1. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi ku landzelela magoza. Mimpfapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi.
5. Langutisa xivumbeko, ririmbi, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga katsiwa eka xitsariwa lexi

Tinhlokomhaka

1. Sweswi ku herile tin'hweti timbirhi vatswari va munghana wa wena va lovile. N'wi tsalele papila u n'wi khongotela no n'wi khutaza eka leswi ku nga yena a nga sala na muti.

[25]

Kumbe

2. Mi vile ni rendzo tanahi vadyondzi exikolweni xa n'wina. Rendzo leri a ri fambangi kahle. Wena tanahi murhangeri wa huvo ya vadyondzi, tsalela nhloko ya xikolo **xiviko** xa rendzo leri.

[25]

Kumbe

3. U matsalani wa huvo yo yimela vadyondzi exikolweni xa n'wina. Tsala ajenda na makanelwa ya nhlengeletano laha mikaneleke hi leswi swi humeleleke eka rendzo ra n'wina.

[25]

Kumbe

4. Munghana wa wena u ku rhambile ku va kona eka ku tlangela malembe ya yena ya ku velekiwa. Tsala mbulavulo lowu u nga ta ya wu vulavula tanihileswi a ku vekeke eka ku yimela vanghana.

[25]

Timaraka: 25

Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko**Xikombiso xa 2**

Vito: _____ Giredi: _____

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 - 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 1. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi ku landzelela magoza. Mimpfapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi.
5. Langutisa xivumbeko, ririm, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga katsiwa eka xitsariwa lexi

Tinhlokomhaka**Papila ro ya eka phephahungu**

Hlaya papila leri landzelaka leri humaka eka phephahungu ra "Masana." Tsalela muhleri papila u nyika mavonelo ya wena ehenhla ka hungu leri tsariweke. U nga pfumela kumbe u kaneta mavonelo lama tsariweke eka papila leri.

Ndzi tsala papila leri hi ku twa ku vava loko ndzi vona vanhu va famba va ri karhi va tlangisa tiselulafoni ta vona. Van'wana va yingisela swo karhi hi ku hoxa tiiyefoni etindleveni. Ndzi twisia vuhungasi na nkoka wa sesulafoni kambe ndzi kanetana na mhaka ya ku va va hoxa vutomi bya vona ekhombyeni. Ndzi ri E-E eku tirhiseni selulafoni epatwini.

Marhandza Vuhlayiseki

[25]

1. Atikili ya magazini

Tsala atikili ya magazini leyi nga ta kandziyisiwa eka magazini ya Nsuku wa Afrika-Dzonga. Tirhisa YIN'WE ya tinhlokomhaka leti landzela:

- a) Ku xwa ka vadyondzi exikolweni.
- b) Ku ololoxa xiphigo exikarhi ka varindzi va gede ya xikolo xa n'wina na vadyondzi.

2. Nhluto

Xiyimbeleri xa vunanga bya Xitsonga lexi u xi tsakelaka xi humesile CD yintshwa. Mudyondzisi wa wena wa Xitsonga u ku komberile ku endla nhluto wa CD leyi lowu nga ta rhumeriwa eka phephahungu. Tsala nhluto wa kona.

[25]

3. Papila ri khensa

U lahlekeriwile hi bege ebazini ro ya ePolokwane. Endzhaku ka mavhiki mambirhi u amukerile riqingho leri vulaka leswaku bege ya wena yi le hofini ya mabazi ya *City to City*.

Tsala papila u khensa munhu loyi a tlheriseleke bege ya wena ehofisini ya mabazi ya *City to City*.

[25]

TIMARAKA HINKWATO: 25

Ntirho wa Kotara ya 2

Ntirho wa 6: Swanomo: Mbulavulo

Switsundzuxo na Swiletelo swa mafambiselo ya mbulavulo lulamisiweke swa mudyondzisi.

Mimbulavulo yi fanele ku ku andlariwa eka ntokoto wa mbangu wa vutomi lebyi nga bya ntiyiso. Leswi swi vulaka leswaku ku hlawula timhaka leti ti fambelanaka na vutomi bya yena kumbe swilo leswi nga na vuxaka na yena kumbe leswi nga kongomana na yena.

Vadyondzi va fanele ku:

1. Kombisa vumbhoni bya nkunguhato.
2. Tirhisa tithekiniki to vulavula hi ku tirhisa marito na to kala marito (xikombiso; thoni, ku vulavula u twala / ku yisa rito ehansi na le henhla, mpimo wa rivilo, mavumbele ya swivulwa, ku langutana hi mahlo na vaamukeri va mahungu
3. Tirhisa masungulo na mahetelelo lama kokaka rinoko.
4. Vumba tipoyinti ti twala no fanele.
5. Hlamula swivutiso leswi nga eka ku andlala.

Hloholotela vadyondzi ku ehleketa leswi va swi tsakelaka na ku hlawula nhlokomhaka leyi faneleke. Tshikelela eka ku kunguhata. Loko swi endleka sungulani ku kunguhata endzaku ka nkanerisano wa le tlilasini. Tshikelela leswi, manghenelo ya nga aka kumbe ku onha nkanerisano. U nga pfumeleli vadyondzi ku endla mahetelelo lawa ya “pfeleleka” ntsena. Tsundzuxa vadyondzi leswaku mahetelelo i xiyo xo hetelela lexi lexi mukoreketi a xi twaka a nga ehleketa ku nyika timaraka.

Loko ku kunguhata ku herile, na mbulavulo wu lehile ku ringana, tiyisia leswaku vadyondzi hinkwavo va hundzisela mimbulavulo ya vona eka emakhadini. (Khadibokisi ri nga tseminiwa ri va tiyihlanharhu letitsongo). U fanele ku va tivisa leswaku u lava mbulavulo wu leha ku fika kwihi. Hloholotela vadyondzi ku titoloveta mbulavulo. Vulavula na vona hi tiamhaka ta ku ku langutana hi mahlo na vayingiseri, mpimo wa rivilo, ku yisa rito ehansi na le henhla na ku wisanyana, tlhela u va va tsundzuxa leswaku swi na nkoka ku tsundzuka leswaku va vulavula na vayingiseri na ku va va tiva leswaku va na matimba ehenhla ka vayingiseri!

Rhubiriki ya mbulavulo lowu lulamisiweke yi nga kumeka eka adendamu. I swa nkoka leswaku vadyondzi va kombisiwa leswi rhubiriki yi fambisaka xiswona va nga si sungula ku tilulamisela leswaku va ta tiva leswi va nga ta kamberisiwa xiswona.

Katsa vuswikoti byo hambanahambanahi laha u nga kotaka ha kona eku kunguhateleni vadyondzi ku titoloveta vuswikoti byo vulavula hi ku angarhela

Ntirho wa 6: Swanomo: Mbulavulo lowu lulumisiweke

Siku ro tisa ntirho: _____

Swiletelo

- Lulamisa mbulavuvulo wo kambela swa nomo.
- Ku andlala ka wena ku fanele ku va kwalomu ka vulehi bya timinete timbirhi kumbe tinhharhu.
- Landzeleta swiletelo kahle.
  - Endla ndzavisiso wa nhlokomhaka leyi u yi hlawuleke
  - Hlengeleta switshuriwa. (Swifaniso, tipositara, tikhathuni kumbe switirhisiwa swin'wana swa mbonoyingiselo). Tirhiswa switirhisiwa kumbe switshuriwa swo seketela loko u andlala mbulavulo wa wena
  - Tsala mbulavulo lowu loko u wu hlaya hi rivilo ra kahle wu tekaka timinete tinhharhu. Hlayela ehenhla ndzimana leyi u yi hlawuleke u hlayela munhu loyi a nga ta kota ku ku pfuneta hi mapeletelo na nkhuluko.
  - Veka nkarhi wo andlala.
  - Pima nkarhi wo andlala.
  - Tiyisia leswaku mudyondzisi u kota ku landzeleta mbulavulo wa wena hi ku olova.
  - Loko u enersekile hi vulehi bya mbulavulo wa wena, na mahungu lawa u nga wona, endla makhadi yo letela. Makhadi yo letela i tinotsi ta wena to koma leti u nga ta ti tirhisa loko u andlala mbulavulo wa wena. Makhadi ya kahle yo letela ya kombisa tipoyinti ta nkoka leti nga ta ku pfuneta ku tsundzuka mbulavulo. Nombora makhadi ya wena yo letela leswaku u ta fikisa mahungu ya wena hi nadzelelano lowu faneleke.
  - Timaraka ti ta nyikiwa ku ya hi mpimo wo tilulamisa na nkunguhato lowu nga vumbhoni ku suka eka ku andla mbulavulo.

Langutisa rhubiriki ya makoreketelo lawa nga ta tirhisiwa ku kambela mbulavulo. Hi siku ro kambela swanomo swa wena tiyisia leswaku u na leswi landzelaka: phepha ra mbulavulo wo hetelela; swipfuno swa wena swo voniwa, na makhadi yo tsundzuxa. **Tinhlokomhaka**

Hlawula yin'we ya tinhlokomhaka kumbe u tihlawulela ya wena n'wini:

Hlawula nhlokomhaka yin'we eka leti landzela kutani u endla mbulavulo ha yona. U nyikiwa timinete ta 4-5 ku pfuxeta. U kamberiwa eka vuswikoti byo endla ndzavisiso, makunguhatelo, malulamiselo ya vundzeni, thoni, mavulavulelo, maandlalelo, ndzemuko wa matirhiselo ya ririmi hi vuxoperi na mahlawulelo/maveketelelo na matirhiselo ya swipfuno swo yingiserwa na swa mbonoyingiselo.

TINHLOKOMHAKA

1. Vukorhokeri bya varhangeri va masiku lawa.
  2. Vukungundzwana eAfrika-Dzonga.
  3. Afrika-Dzonga hi lembe ra 2030.
  4. Loko a ndzi kota ku hundzuluxela xikombankarhi.....
  5. Ku onheteriwa ka hundzu hi vaakatiko lava va koxaka vukorhokeri.
- Ku hlawula nhokomhaka ya wena n'wini:
    - Hlawula nhlokomhaka leyi ku tsakisaka.
    - I yini lexi u xi tsakelaka?
    - I yini leswi wa ha lavaka ku swi dyondza?
    - Landzelela ku tsakela ka wena, u ta kuma nhlokomhaka ya wena.
    - Ku nga si sungula ndzavisiso, tiyisisa nhlokomhaka na mudyondzisi wa wena:
    - Tiva xikongomelo xa wena: u lava ku hlohlotela vaamukeri; va tivisi nhlokomhaka; kumbe rungula xitor i xo tsakisa?

TIMARAKA: [10]

Mintirho ya kotara ya 2

Ntirho wa 8: Swanomo: Mbulavulo wa xijumana

MBULAVULO WA XIJUMANA:

Hlawula nhlokomhaka leyi u yi twisisaka leswaku u ta nyika mbulavulo ha yona. U ta nyikiwa kwalomu ka 4–5 wa timinete ku kunguhata mbulavulo wa wena leswaku u ta wu andlala. Mbulavulo wa wena wu ta hleriwa ehansi ka swihlawulekisi leswi landzelaka:

- Makunguhatelo na malulamiselo ya vundzeni.
- Thoni, ku vulavula na vuswikoti bya maandlalelo.
- Ndzemuko wa matirhiselo ya ririm hi vuxoperi.

TINHLOKOMHAKA

1. Swinavetiso hi swona swi kucetelaka leswaku vaakatiko va Afrika-Dzonga va ndzondzomela eswikweletini hi xitalo.
2. Mafumelo ya mavandlanyingi ya nga va nhlamulo leyi tisaka nhluvuko wa ikhonomi eAfrika-Dzonga.
3. Mali ya mudende wa vana a hi xintshuxo eka vusweti bya vaakatiko va Afrika-Dzonga.
4. Vukati bya vanhu va rimbewu rin'we byi fanele ku amukeriwa etikweni ra Afrika-Dzonga.
5. Presidente wa tiko ra Afrika-Dzonga u fanele ku hlawuriwa hi vanhu ku nga ri hi palamendhe.
6. Munhu wa nd huma loyi a ndzi nyikaka nhlohlotel evuton'wini bya mina.
7. Tindlela leti nga tirhisiwaka ku herisa vugevenga eswikolweni.
8. Thekinoloji i nhlamulo ya vutomi bya namuntlhha.
9. Vutshunguri bya ndhavuko byi fanele ku amukeriwa hi Ndzwawulo ya Rihanyu eAfrika-Dzonga.

Timaraka: [15]

Mintirho ya kotara ya 3

Ntirho wa 10: Swanomo: Ku yingiselela ku twisia

XIKAMBELANTWISO XO YINGISELA

Loko Nghototo ri twa sweswo, ro sungula ku kufumela: "U phamasa mina he Xitsworitana"? Ndzo miyela ndzi nga ri hlamuli nchumu, ndzo tiswoswa tintiho leti a to mfoo, hi ku mamisiwa timbuti. "Hi nga twanani mfuku leyi." Ku hlamula Xigewugewu, "wa ha vutisa vutisa na? Xi hundle mani Nghototo. Maboko o namba a tlula xikan'we a ya eka Nghototo a fika a ku: Tekela." Nghototo o tsapa hi xintihwani ku tekela ka kona. Nghototo loyi a ho ringana. o ndzi tlulanyana hi miri. Ku n'wi chava kona a ndzi nga n'wi chavi na switsanana. Naswona a ndzi kwate leri wonge ndzi ngo khehle! hi le xikarhi. Hikwalaho loko tinyanyana ti tisiwa eka mina hi Maboko loyi a sa a n'wayitela, a vonaka a tsake ngopfu, ndzo namba ndzi n'wi hlanganisa , na mina ndzi ti tsapa hi xintihwana.

Ro ta ri vuyile Nghototo. Ho khomana. Hi hluvana lera na ta ku hluvianile va karhi va n'wi phuwetela va ku: "Xi kopele kamundzi Nghototo, xi kopele mani, xi fake tsolo kamundzi, uuuwe! Kambe Nghototo yena a a ri endzilweni, a swi nga n'wi oloveli ni switsongo, a swi nga n'wi oloveli ku ndzi kopela hambi ku ri ku ndzi faka tsolo hikuva ku vula ntiyiso a ndzi nga endleki niswitsongo.

Totwana swo n'wi vava loko ku hlekiwa makwavo. Hi loyi a sungulaka ku himetela ku himetela makwavo. Mukhos i wa kona a wonge valo n'wi tlhava hi tlhari. Loko Totwana a vona leswaku ku n'wi ba a swi pfuni nchumu, o n'wi tshika a tela mina. "U ala ku dzaha hi, u ta ka u dzaha namuntlha."

Lavan'wana a va nga ha swi twi ni leswi a swi vula , a va lo fa kunene hi ku hleka, va hleka va kondza va huma ni mihloti. Loko a vona leswaku a va na mhaka na yena, o ndzi khoma hi voko a ndzi koka. Kusuhi ni mikuwa leyi a yi ri kwalaho, a ku ri ni tshuka rikulu. Hiloko Totwana a ndzi yisa ka rona. Lavan'wana na vona vo hi le ndzhaku, va lava ku vona lexi a lava ku ndzi endla xona. Loko hi fika etshukeni o ndzi kwapa hi nkhavi lowu a a tamerile a ku: A hi ye, dluva!

(Ntshaho lowu wu huma eka Xisomisana hi FA Thuketana)

1. Xana a ku humelela yini eka hungu leri? (2)
2. Xana mhaka leyi a yi humelela a yi humelela kwihi? (1)
3. Xana munu loyi a seketeriwa hi vahlaleri eka xitshuriwa lexi i mani? (1)
4. Mhaka leyi a yi humelela laha yi vangiwile hi yini? (2)
5. Xana tintiho ta Xitsworitana a ti fomisa hi yini? (1)

6. Leswi swi humevelaka laha swi vonaka swi humevela ku ri na vanhu lavakulunya . Xana a va teka xiave xihi eka mhaka leyi? (2)
7. Xana Maboko u endlile yini ku endla leswaku mhaka leyi a yi lava ku humevela yi hetiseka? (2)
8. Xana mhaka leyi a yi endliwa hi lavakulu ya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena (2)
9. Loko a ko va wena Nghototo vahlaleri va ku endlala leswi a va ri eku swi endleni a wu ta va u endlile yini? (2)

TINHLAMULO:

1. Xitsworitana a a lwa na Nghototo
2. Enhoveni/emananga
3. I nghototo
4. Yi vangiwile hi ku phamasiwa ka Xitsworitana hi Nghototo
5. Hi ku mamisiwa timbuti
6. A a va kucetela leswaku ku lwa ku ya emahlweni no khuzela Nghototo
7. U va nyikile nyeniana havambirhi leswaku va tekela.
8. A yi amukeleki hikuva a swi ta endleka leswaku va vavisana.
9. A ndzi ta va ndzi kumile matimba yo lwa ndzi lwa ndzi ya emahlweni

GIREDI YA 11

Ntirho wa 1: Xikombiso xa 3: Ku yingiselela ku twisisa

SWILETELO SWA MUDYONDZISI:

- Hlamusela vadyondzi leswi ntirho wu nga ta fambisa xiswona.
- Hlayela tlilasi xitshuriwa xo yingisela kan'we. Eka ku hlaya ro sungula vadyondzi A VA PFUMELERIWANGI ku tsala tinotsi. Hlaya xitshuriwa ra vumbirhi. Vadyondzi va pfumeleriwa ku tsala tinotsi.
- Hlaya swivutiso hi xin'we xin'we, u nyika vadyondzi nkarhi lowu ringaneke ku hlamula swivutiso. Kumbe nyika vadyondzi papila ra swivutiso na ku va nyika nkarhi lowu eneleke ku hlamula swivutiso.
- Tsundzuxa vadyondzi leswaku mapeletelo a ya hlayiwi.
- Teka ntirho leswaku wu ta koreketiwa no rhekhoda timaraka.
- Nyika vadyondzi nkarhi wo vona timaraka ta vona na ku lulamisa swihoxo swa vona.

Ku hlawula ntirhovutomi

Ku hlawula ntirhovutomi i xiboho xa nkoka swinene lexi u faneleke u xi endla evuton'wini bya wena. Leswi swi sungula loko u fika eka giredi ya 10 laha u hlawulaka tidyondzo. Vutomi bya wena byi ta kuceteriwa hi nhlawulo wa wena wa ntirhovutomi. Leswi a swi fambi swi ri swoxe kambe swi famba na ku tirha hi matimba leswaku u kota ku humelerisa norho wa wena.

Tsundzuka leswaku ku na swilo swo tala leswi u faneleke ku swi tekela enhlokweni loko u hlawula ntirhovutomi, loko u lava ku va mudyondzisi, qweta kumbe dokodela u swi kota loko u ri na mali yo ku yisa ekholichini kumbe eyunivhesiti. Kambe a swi vuli leswaku loko u nga ri na mali i ku hela ka misava, loko u tirhe hi matimba, hi nkateko u nga kuma basari ku ya hi ntikelo wa mbuyelo wa wena. Basari leyi yi nga ku hakelela tidyondzo ta wena ku kondza u ya ku chapu! Minkarhi yin'wana u boheka ku rhanga u ya tirha endzhaku ka ku pasa giredi ya 12 leswaku u kota ku veka mali u ta kota ku humelerisa norho wa wena. Vatsvari van'wana va swi kota ku lombela vana va vona mali yo yisa tidyondzo ta vona emahlweni.

Mintirho yin'wana yi lava xivumbeko xo karhi leswi vulaka leswaku u faneleku va u titiva no tiva vumunhu bya wena. Loko u lava ku tirha tanahi muamukeri wa vanhu lava amukelaka vukorhekeri byo karhi, Xik, esejarini, u faneleku va u tiyimisele ku vulavula na vanhu hi ndlela leyinene, u tlhela u kota ku n'wayitela hambi swilo swa wena swi nga ku fambeli kahle. Lava va lavaka ku va maphorisa, masocha, tiDJ, ku tirha eka rhadiyo na le ka thelevhixini, vaongori, madokodela, varindzi, ku tirha eka khamphani ya phephahungu va faneleku tiyimisela ku tirha navusiku.

I swa nkoka ku va u hlawula ntirhovutomi lowu fambelanaka na vuswikoti bya wena leswaku u nga kavanyeteki na ku ehleketa ku cinca endzhaku ka nkarhi.

Dyondzo leyi anameke na vuswikoti swi nga pfuna leswaku u kota ku hlawula ntirhovutomi hi ndlela leyinene. Tirhiswa swipfuno leswi nga kona exikolweni kun'we na vadyondzisi ku ku pfuna ku endla nhlawulo wa kahle wa ntirhovutomi. Minkarhi yin'wana kombela ku pfuna ehandle ko hakeriwa, ngopfungopfu laha ku tirhiwaka leswi u lavaka ku va swona. Leswi swi ta pfuna eka ku va u kuma ntokoto na ku ku pfuna ku teka xiboho xa leswaku wa wu tsakela ntirhovutomi lowu u wu hlawuleke.

[Xitshuriwa lexi xi huma eka Platinum A Hi peleni Nambu: Buku ya Mudyondzi 12, Khumalo R et al]

Ku yingiselela ku twisia

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

Swivutiso

1. I xiboho xihi xa nkoka lexi u faneleke ku xi teka evuton'wini? (1)
2. Ku hlawula ntirhovutomi swi sungula eka Giredi ya 10 loko mudyondzi a hlawula.....
 i) ku dyondza
 ii) tidyondzo
 iii) mudyondzisi (1)
3. Vula swimbirhi leswi nga endlaka munhu a kota ku humelela evuton'wini. (2)
4. Vula u ku hiswona kumbe a hi swona kutani u seketela nhlamulo ya wena. Munhu loyi a tirhaka tanihi muamukeri u fanele ku n'wayitela na vaamukeri va vukorhokeri loko a tsakile ntsena. (2)
5. Vula mune wa swikombiso swa swiyimo leswi va nga va ka swona evutonn'wini loko vo tirha hi ku tiyimisela na vusiku. (4)
6. Hlamusela mbuyelo kumbe vukahle byo pfuna handle ko hakeriwa. (2)
7. Vula swilo swiharhu leswi dyondzo leyi anameke na vuswikoti swi nga pfunka hi kona. (3)

TIMARAKA HINKWATO: 15

Memorandamu:

1. Ku hlawula ntirho vutomi. (1)
2. Tidyondzo./ ii) ✓ (1)
3. Ku va na mal✓i; ku tirha hi matimba eka tidyondzo ta yena.✓ (2)
4. A hi swona. u fanele ku n'wayitela hambi swilo swa wena swi nga ku fambeli kahle. ✓✓
[U nga nyiki maraka eka hiswona kumbe a hi swona, Timaraka i ta nseketelo ntsena]
5. Lava va lavaka ku va Swi nga ku vuyerisa ku kuma basari. (2)
6. Swi pfuna eka ku va u kuma ntokoto.
 Swi pfuna na ku va munhu a kota ku teka xiboho xa leswaku wa wu tsakela ntirhovutomi lowu u wu hlawuleke. (2)
7. Dyondzo leyi anameke na vuswikoti swi nga pfuna leswaku u kota ku hlawula ntirhovutomi hindlela leyinene. Tirhiswa swipfuno leswi nga kona exikolweni kun'we na vadyondzisi ku ku pfuna endla nhlawulo wa kahle wa ntirhovutomi. (3)

TIMARAKA HINKWATO: 15

Mintirho ya Kotara ya 1

Ntirho wa 2: Ku tsala: Xitsalwana

Swiletetelo na switsundzuxo swa mudyondzi eka ku fambisa matsalelo ya switsalwana

Vadyondzi va fanele ku tiva tinxaka ta switsalwana leswi landzelaka:

- Ndzungulo – Ku hungasa kumbe ku rungula xitori;
- Nhlamuselo – Ku hlamusela hi ndlela yo hetiseka
- Nkanelo – Ku nyika mavonelo yo huma eka matlheloyohambanahambana na ku tisa mahetelelo yo ka ya nga kanakanisi ya wena n'wini.
- Mavonelo – Ku seketela tlhelo rinwe ku kucetela vahlayi hi mavonelo ya wena;
- Mianakanyo – Swi andlala mianakanyo na matitwelo ya mutsari mayelana na nhlokomhaka yo
karhi

Swiletelo na switsundzuxo swa madyondziselo

- Letela vadyondzi eka ku hlawula nhlokomhaka leyi faneleke
- Tshikelela nkoka wa ku tsala hi ku landzelala magoza. Vadyondzi va fanele ku rhanga va kunguhata hi ku tirhisa maendlelo lawa va titwaka kahle hi wona, ku nga mepe wa miehleketo, mbhubutsabyongo, ku kunguhata hi ndlela ya vona (free writing) na sw. na sw.
- Vadyondzi va fanele ku tsala mpfapfarhuto. Letela vadyondzi eka ku hlela mimpfapfarhuto ya vona, ntirho wo hetelela a wu fanelanga ku fana kwatsa na mpfapfarhuto.
- Tsundzuxa vadyondzi milawu ya matsalele ya switsalwana
- Arisa vadyondzi eka ku tsala vundzeni byo ka byi nga fanelangi na ku tirhisa ririmiro ka ri nga fanelangi.

Kotara ya 1

Ntirho wa 2: Xitshuriwa xa vutumbuluxi

Xikombiso xa 2

Swiletelo na swileriso swa vadyondzisi eka matsariselo ya xitsalwana.

Vadyondzi va fanele ku tiva no tolovela switsalwana swa muxaka lowu nga laha hansi:

1.1 Xa ndzungulo :

Nyimpi yo chavisa leyi ndzi yi hlaleleke.

1.2 Xa nhlamuselo

Leswi ndzi tiphiniseke xiswona siku tiko ra Afrika-Dzonga ri nga tlanelo siku ra nhlawulo. Hlamusela leswi swi nga humelela na leswi a wu titwisa xiswona hi nkhuvo lowu.

1.3 Xa Nkanelo

Ku tinghenisa eka timhaka ta swidzidziharisi hi vantshwa swi bihile. Hlamusela mavonelo ya wena ehenhla ka mhaka.

1.4 Xa mavonelo

Ku venga vanhu va ku huma ematikweni yambe swi xungeta vuhalayiseki na vumundzuku bya maAfrika-Dzonga. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi kutani u kombisa mavonelo ya wena ehenhla ka yona u ri karhi u nyika swikombiso swa ntikelo.

1.5 Mianakanyo

Ku venga vanhu va ku huma ematikweni yambe swi xungeta vuhalayiseki na vumundzuku bya maAfrika-Dzonga. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi kutani u kombisa mavonelo ya wena ehenhla ka yona u ri karhi u nyika swikombiso swa ntikelo.

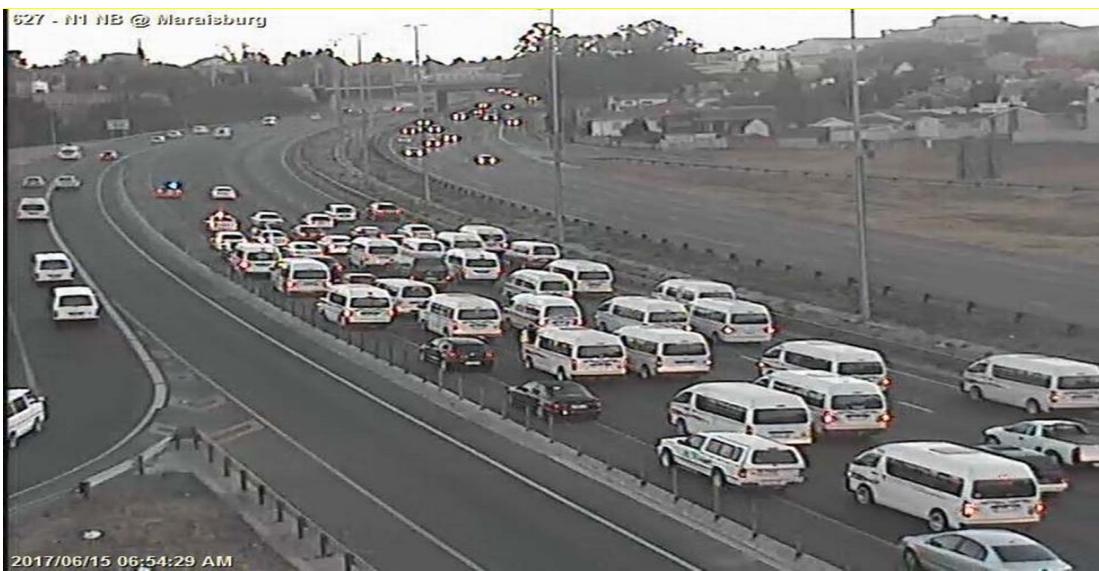
1.6 Xiya swifaniso leswi nga laha hansi, kutani u hlawula xin'we u tsala xitsalwana xa risima hi nhlokomhaka leyi xi ku tiselaka yona emiehlekeweni:

1.6.1

(Xi huma eka google images)

Kumbe

(Xi huma eka google images)

Ntirho wa 2: Xitsalwana

Xikombiso xa 2

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

SWILERISO:

- Hlawula YIN'WE ya tinhlokomhaka kutani u tsala xitsalwana.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 400 - 450 wa marito.
- Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku tlhela u hlaya xitsalwana xa wena. Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku hlayisia xitsalwana xa wena. Kombisa nkunguhato kutani u wu hingakanya hi nkhwati u nga si yisa xitsalwana xa wena xo hetelela.
- Xitsalwana xa wena xi ta kamberiwa ku ya hi maendlelo ya rhubiriki leyi yi nga katsiwa eka ntirho lowu.
- Nyika xitsalwana xa wena nhlokomhaka, loko ku ve a yi nyikiwanga.

Tinhlokomhaka

1.1 Switori ndzi tshama ndzi swi hlaya kambe lexi ndzi xi ndzi tsakisile swinene. ` [50]

Kumbe

1.2 Vantshwa va namuntilha. [50]

Kumbe

1.3 Afrika-Dzonga eka malembe ya ntlhanu lawa ya taka. [50]

Kumbe

1.4 Tsala xitsalwana lexi xi helaka hi marito lawa ya landzelaka: Nhwari mbirhi yin'we yi tshwa nkanga. [50]

Kumbe

1.5 Titalenta (tinyiko) ta swa mintlangu ta rixaka ra nkarhi lowu taka a ti nga koti ku humela erivaleni hikwalaho ka thekinoloji yo fana na tiselulafoni, tikhomphyuta na thelevhixini. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi? [50]

Kumbe

1.6. Fexini [50]

1.7 Langutisa swifaniso leswi nga laha. Tirhisa xin'we xa swona ku tsala xitsalwana. Ku fanele ku va na ku hlangana exikarhi ka xifaniso na xitsalwana xa wena.

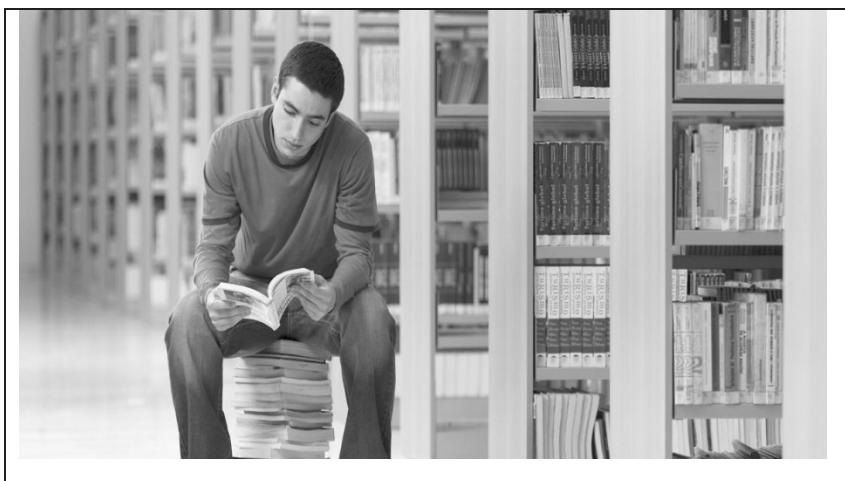
1.7.1

(www.google.co.za)

KUMBE

1.7.2

[Google image]

TIMARAKA HINKWATO: 50

Ntirho wa 2: Xitsalwana

Xikombiso xa 2

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

SWILERISO:

- Hlawula YIN'WE ya tinhlokomhaka kutani u tsala xitsalwana.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 350-400 wa marito.
- Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku tlhela u hlayisa xitsalwana xa wena. Tsundzuka ku kunguhata, hlela na ku hlayisa xitsalwana xa wena. Kombisa nkunguhato kutani u wu hingakanya hi nkhwati u nga si yisa xitsalwana xa wena xo hetelela.
- Xitsalwana xa wena xi ta kamberiwa ku ya hi maendlelo ya rhubiriki leyi yi nga katsiwa eka ntirho lowu.
- Nyika xitsalwana xa wena nhlokomhaka, loko ku ve a yi nyikiwanga.

Tinhlokomhaka

1.1 Tolo a nga ha vuyi. [50]

KUMBE

1.2 Loko a ndzo va nhloko ya xikolo. [50]

KUMBE

1.3 U vonile nkuvo wo tlangela vukati wo tsakisa emugangeni wa ka n'wina.
Rungula hinkwaswo leswi u swi voneke. [50]

KUMBE

1.4 Loko vanhu a vo nyikiwa mintirho, vugevenga a byi ta hunguteka. Pfumela
kumbe u kaneta u seketela mavonelo ya wena. [50]

KUMBE

1.5 Siku ra kona a ri lo xela mina.

KUMBE

1.6 Languta swifaniso leswi laha hansi. Tirhisaxin'we eka swona ku tsala xitsalwana.
Ku fanele ku va na vuxaka byikulu exikarhi ka xifaniso na xitsalwana.

1.6.1

(Xi huma eka google images)

[50]

KUMBE

1.6.2.

(Xi huma eka google images)

[50]

NTSENGO: 50

Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko

Xikombiso xa 4

Vito: _____ Giredi: _____

Timaraka:

25

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 ku fika 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 1. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi hi ku landzelela magoza.
Mimpfapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi.
5. Langutisa xivumbeko, ririm, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga khomisiwa...

Tinhlokomhaka:

1. Papila ra xinghana

Tsalela munghana wa wena papila u n'wi tivisa leswi u nga ta va u endla swona endzhaku ka ku pasa Giredi ya 12.

[25]

2. N'wangulano

Munghana wa wena u ya tshama entsungeni wa malwandle, Masiku manharhu a nga si famba mi hlanganile mi va na mburisano wo karhi.

Tsala n'wangulano wa leswi mi nga burisana hi swona.

[25]

3. Nhluto wa Buku

Tsala nhluto wa buku leyi mi nga yi hlaya eka Giredi ya 11. Nyika vahlayi mavonelo ya wena ehenhla ka tsalwa na xivangelo xa ku va mutsari a endlile ntirho wa kahle kumbe wo ka wu nga ri kahle eku tsaleni buku leyi.

[25]

4. Matimu ya mufi

Un'wana wa tinenha ta ndhawu ya ka n'wina u hundzile emisaveni.

Tsala matimu ya yena lawa ya nga ta kandziyisiwa eka phephahungu ra ndhawu ya ka n'wina.

[25]

5 Papila ro seketela na tsalwavutitivisi

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u tsala papila ra xikombelo leri seketeriwaka hi tsalwavutitivisi (CV) u swi rhumela eka vanavetisi va ntirho lowu navetisiweke laha hansi.

NOMBORO YA PO SO	: 42/02: MATSALANA
MUHOLO	: R129 780 hi lembe.
NDHAWU	: Chief SA Army HQ, South Wing, Dequar Road, Pretoria.
SWILAVEKO LE SWI U LANGUTERIWAKA KU TIRHA SWONA	: Giredi ya 12; Tidyondzo ta Khomphyuta (<i>MS Word, MS PowerPoint and MS Excel</i>); Vuswikoti byo amukela tigingho; Vuswikoti bya vuhalanganisi (byo tsariwa na bya nomo), Ku lulamisa dayari ya Mufambisinkulu, ku teka timinete na ku tsala mapapila.
KU KUMA VUXOKOXOKO	: Tihlanganise na Manana Kubayi TL eka, 012 355 1602.
XIKOMBELO A XI KONG OMISIWE EKA	Ndzawulo ya Vusirheleli, SA Army Headquarters, Private Bag X981, Pretoria, 0001
SIKU RO HETELELA KU AMUKELA SWIKOMBELO	: 9 Nyenyanyana 2017
LEMUKA	: Ku hava xikombelo lexi nga ta amukeriwa endzhaku ka siku ro hetelela ro amukela swikombelo

TIMARAKA HINKWATO: 25

Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko

Xikombiso xa 2

Vito: _____ Giredi: _____

Timaraka:

25

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 ku fika 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 1. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi ku landzelela magoza.
Mimpfapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi.
5. Langutisa xivumbeko, ririm, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga khomisiwa.

Tinhlokomhaka:

Tinhlokomhaka

Hlawula tinhlokomhaka TIMBIRHI ntsena leti u ti twisisaka swinene, kutani u tsala switsalwambiko hi tona, kambe u nga humi emhakeni.

Rhanga u endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala.

Xitshuriwa xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 180 – 200 wa marito

1   **Xiviko**

Mi komberiwe ku ya eka xitichi xa maphorisa xa kwala kusuhi mi ya lavisia
hi tinxaka to hambana ta vugevenga lebyi vantshwa vo tala va khomeriweke
byona na swivangelo swa byona. Tsala xiviko xa leswi mi swi kumeke.

[25]

2   **Papila ra xinghana**

Tsalela munghana wa wena papila u n'wi chavezela eka ku hundza emisaveni
ka tati wa yena hikokwalaho ka khombo ra movha.

[25]

3   **Inthavhiyu**

Tsala intjavhiyu leyi veke kona exikarhi ka muhaxi wa xitichi xa Munghana
lonene na museketeri wa minonganoko ya xitichi lexi mayelana na
matikhomelo ya valandzeri va minonganoko yo hambana ya xona. Nyika
swivulavuri mavito.

[25]

Inthavhiyu

Tsala inthavhiyu leyi veke kona exikarhi ka muhaxi wa xitichi xa Munghana lonene na museketeri wa minonganoko ya xitichi lexi mayelana na matikhomelo ya valandzeri va minonganoko yo hambana ya xona. Nyika swivulavuri mavito.

[25]

5 Tsalwavutitivisi na papila ro seketela

Ku humile xinavetiso xa ntirho wa xinkarhana eka mavhengele ya PEP ya tiko hinkwaro. Ku laveka vuxokoxoko lebyi faneleke. Tsala tsalwavutitivisi na papila ro seketela leswi nga ta kongomisiwa eka adirese ya ofisinkulu ya ka PEP; Private Bag X 456, Pretoria, 0121.

[25]

Ntsengo: 25

Giredi ya 12

Mintirho ya Kotara ya 1

Ntirho wa 1: Swanomo: Ku yingiselela ku twisia

Ku va u kota ku yingisa kahle i xiphemu xa nkoka xa vutihlanganisi na vanhu hinkwavo. Eka vadyondzi va hina, ku titoloveta loku leteriweke hi mudyondzisi i yin'wana ya tindlela ta kahle to antswisa vuswikoti lebyi. Mudyondzi loyi a nga na vuswikoti byo yingiselela ku twisia u ta kota ku nghanela swiyimo swa vutihlanganisi hi ndlela ya kahle ngopfu. Eka vadyondzi va hina, switoloveto leswi leteriwaka hi mudyondzisi i xin'we xa tindlela ta kahle to antswisa vuswikoti. Mudyondzi loyi a nga na vuswikoti bya kahle byo yingiselela ku twisia u ta swi kota ku va na xiave hi ndlela ya kahle eka swiyimo swa vutihlanganisi.

Ku dyondzisa vuswikoti byo yingisa swi nge tshikelerihi ku hetiseka etlilasini ya (vutihlanganisi). Eka vadyondzi va Ririmia ra le Kaya ku tumbuluxa vuswikoti byo yingiselela ku twisia i swa nkoka swinene.

Loko swikongomelotsongo swo dyondza ririmia swi hlamuseriwile vadyondzi, va nga endla nkongomo (focus) wa kahle eka ku kuma ntivomarito wo karhi, ku titoloveta vuvulavuri, ku yingisela hi swikongomelo swo karhi, na swin'wana na swin'wana. Nhlamuselo leyia kahle hi mudyondzisi ya swikongomelo swa madyondziselo ya tidyondzo yi ta pfuna vadyondzi ku yisa emahlweni ku ndlandlamuxa swikongomelo swo karhi hi xinkadyana. Xikombiso, hi ku tivisa vadyondzi leswaku dyondzo leyia yi ta va yi nyika swiletelo, va nga tshama va ri karhi va tsundzuka ntivomarito lawa ya tirhisiweke eka nghingiriko wolowo.

I swa nkoka ku teka xiave na ku vulavurisana maendlelo eku dyondziseni Xitsonga tanahi Ririmia ra le Kaya. Hambiswiritano i swa nkoka ku hambarisa nkogomo wa vadyondzi hi ku langutisa vuswikoti lebyi lavekaka ku va va ku va na vuswikoti eka ririmia ro sungula. Ku yingiselela ku twisia i vuswikoti lebyi lavekaka swinene.

Loko u lulamisa tidyondzo na switirhisiwa swo dyondzisa ku ndlandlamuxa ku yisa emahlweni vuswikoti bya ku yingiselela ku ku twisia, vadyondzi va fanele ku susumetiwa na ku tshama va ri na nsusumeto (motivation). Leswi swi humelerisiwa hi ku kuma switirhisiwa swo yingisela leswi faneleke, tithekiniki leti tirhisiwaka eku dyondziseni tlilasi, na ku tirhisa switirhisiwa swa ntiyiso. Swikombiso swa mintirho yo yingiselela ku ktwisia swi endliwile ku endlela ku ku oloviselela.

Mafambiselo ya mintirho ya mafundza ya ku yingiselela ku twisia:

- Nyika vadyondzi phepha ro ka ri nga tsariwanga nchumu.
- Tivisa vadyondzi eka muxaka wa vuxokoxoko lebyi va faneleke ku yingiselela byona na ku hlamusela ndzimana.
- Ndzimana yo yingisela yi fanele ku va kwalomu ka vulehi bya 400 wa marito.

- Eka **ku hlaya ro sungula** mudyondzisi u fanele ku hlava xitshuriwa leswaku vadyondzi va ta kuma vundzeni. (*Xitsundzuxo: Mudyondzisi a nga rhanga a rhekhoda ndzimana; a rhekhoda muhlayi wo hlava kahle a ri karhi a hlava ndzimana.*) Eka nkarhi lowu vadyondzi va fanele ku yingisela ntsena va nga tsali.
- Eka **ku hlava ra vumbirhi**, xitshuriwa xi fanele xi hlaviwa hi goza leri faneleke. Eka nkarhi lowu, vadyondzi va nga tsala tinotsi ta leswi va nga eku swi yingiseleni.
- Endzhaku ka ku hlava ra vumbirhi, vadyondzi va fanele ku nyikiwa swivutiso na nkarhi lowu ringaneke ku swi hlamula hi swivulwa leswi hetisekeke.
- Ndlela yin'wana mudyondzisi a nga hlayela vadyondzi swivutiso vona va hlamula ephepheni ro ka ri nga tsariwanga nchumu.
- Tiyisisa leswaku swivutiso na swilaveko swa swivutiso swi twisisiwa hi vadyondzi hinkwavo.
- Sete ya swivutiso swa ku yingiselela ku twisia yi fanele ku landzelela swilavelo swa Barrett's Taxonomy.
- Makambelelo hinkwawo ya mafundza ya fanele ku koreketiwa hi mudyondzisi.
- Vadyondzi va fanele ku vona tinhlamulo ta vona leti koreketiweke leswaku va ta dyondza ku suka eka swihoxo leswi va swi endleke. Lexi i xiphemu xa nkoka xa makambelelo yo aka mudyondzi.

Ntirho wa 1: Xikombiso xa 1 Ku yingiselela ku twisia

SWILETELO SWA MUDYONDZISI:

- Hlamusela vadyondzi leswi ntirho wu nga ta fambisa xiswona.
- Hlayela tlilasi xikambelantwisiso xo yingisela kan'we. Eka ku hlaya ro sungula vadyondzi A VA PFUMELERIWANGI ku tsala tinotsi. Hlaya xitshuriwa ra vumbirhi. **Vadyondzi va pfumeleriwa ku tsala tinotsi.**
- Hlaya swivutiso hi xin'we xin'we, u nyika vadyondzi nkarhi lowu ringaneke ku hlamula swivutiso. Kumbe nyika vadyondzi papila ra swivutiso na ku va nyika nkarhi lowu eneleke ku hlamula swivutiso.
- Tsundzuxa vadyondzi leswaku mapeletelo a ya hlayiwi.
- Teka ntirho leswaku wu ta koreketiwa no rhekhoda timaraka.
- Nyika vadyondzi nkarhi wo vona timaraka ta vona na ku lulamisa swihoxo swa vona.

Xidzedze

Eka Nhloko ya xikolo

Namuntlha swilo swi hundzukile, hi hlaseriwile hi Vantima lava siyaka swikolo swa vona va ta dyondza laha. A hi dyi byi rhelela kun'wana na kun'wana laha hi nga kona na vona va kona. Loko mi nga teki goza ku ta nuha laha xikolweni xa Brack...

Storm

Leri a ri ri papila ra Stormie leri a ri tsaleleke nhloko ya xikolo xa Brack. Vadyondzi va 8E va kunguhate ku hlasela Stormie, kambe un'wana a tshinya. "Bras, a hi nge tionheli leswi swi nga kona hi swilo swa hava. Siku rin'wana loko va langute filimi leyi a yi komba vugevenga Stormie a hlevetela a ku: "Vantima i swigevenga". Miehleketo yakwe a yi hombolokile. Masiku hinkwawo a a tsundzuxa vadyondzikulobye leswaku hinkwaswo swa kahle swi te na valungu. "U huma kwihi wena, bra hi hanya eka Afrika- Dzonga yintshwa, hi rixaka ra nkangulatilo, u le ndhawini yo ka yi nga ri yona." ku vula Brandon, u nga rivali bra na Hitler a ri mulungu.

Siku rin'wana na mpundzu Stormie u te a khuvuke nhompfu hi dyambu, Madi a nkhwinkwisela wonge a kuri na lexi a xi n'wi dikida. "Storm a wu voni swi antswa ku tshika miehleketo ya xihlawuhlawu, tilangutise se u hundzuka Wantima "ku vula Madi a langutise Storm loyi a tikomba a nga tsakisiwi hi nchumu.

Nhloko ya xikolo tatana Steenberg a nga tshikanga timhaka ti onhaka exikolweni. U komberile vadyondzi ku hlangana eholweni. Papila ra Stormie a ri nga n'wi nyiki ku rhula.

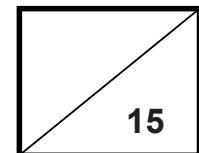
"Brack a yi tivi muhlovo, hina hi xikolo naswona loyi a tivonaka leswaku wa tsandzeka ku hefemula moyo wun'we na van'wana vanhu, tigede ti pfuriwile." Ku

gimeta Nkul. Steenberg, loyi a ri na ndzhuti naswona ku va nhloko ya xikolo a swo n'wi kwatsa! A a nga bangi mati tingwenya ti etlela, a tiva timhaka ta yena. Steenberg a vone xihlawuhlawu xi hambanisa vanhu, xi onha tiko na ku pfalela vadyondzi vumundzuku lebyinene. A swi tiva leswaku vona a va ta va varhangeri va vumundzuku lebyinene. Storm tindleve a ti hundza nhloko, a nga twisia leswaku a ku cince yini?

Storm a nga tihlanganisi na nchumu lexi a xi fambelana na xikolo handle ko ya etlilasini. A a ri mutlangi wa Rugby kambe a nga tiyimiselanga ku tlanga eBrack. A a vona swi ta n'wi cinca na ku n'wi chicha xiymo.

Vatswari va yena a va nga hambananga ekule na n'wana wa vona, a vo hambanisiwa hi ku va va dyondze eminkarhini leyi swikolo a swi amukela vadyondzi ku ya hi nghohe na ririmi.

[Platinum A Hi Peleni Nambu Buku yo Hlaya 8, T Sono et al]

Ku yingiselela ku twisisa

Vito: _____

Giredi: _____

Siku: _____

1. Xana papila a ri tsale hi mani? (1)

2. Boxa vito ra xikolo xa loyi u n'wi tsaleka eka 1? (1)

---

3. Hi xihi xiphiqo lexi munhu loyi a ri na xona? (2)

---

4. Xana Brandon a a vula yini loko a ku "hi rixaka ra nkwangulatilo"? (2)

---

5. Boxa xivangelo xa ku va Brandon a tsundzuxa Stormie leswaku "na Hitler a a ri mulungu" (2)

---

6. I yini lexi a xi endla leswaku Stormie a nga lavi ku tlangela xipanu xa Rugby xa Bracken? (2)

---

7. Xana u dyondzile yini eka xitshuriwa lexi? (2)

TIMARAKA HINKWATO: 15

Memorandamu

1. Hi Storm. (1)
Xiyimo xa 1
2. Bracken. (1)
Xiyimo xa 1
3. I xo tsandzeka ku amukela ku cinca loku a ku ri kona eAfrika-Dzonga ka ku va tinxaka tihlanganile na ku va swikolo swi amekela vanhu va tinxaka hinkwato. (2)
Xiyimo xa 2
4. A a vula leswaku Afrika-Dzonga i tiko ra tinxakanyingi naswona i ra tindziminyingi./Afrika-Dzonga i tiko ra vanhu va tinxaka ta vanhu vo hambanahambana. (2)
Xiyimo xa 2
5. A lava ku n'wi tsundzuxa leswaku a hi vantima ntsena va endlaka vugevenga kumbe vubihi. (2)
Xiyimo xa 3
6. A a nga lavi ku hlangana na vantima lava a ta tlanga na vona eka xipanu xa Rugby. (2)
Xiyimo xa 3
7. Leswaku va ha ri kona vanhu lava va hlawulaka vanhu ku ya hi muvala. (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twalaka.)
Xiyimo xa 3
8. A nga ri na rirhandzu, a alelana na ku cinca loko ku nga kona eAfrika-Dzonga naswona a a titiva a ri yexe. (3)
Amukela na yan'wana mavonelo.
Xiyimo xa 4 + 5

TIMARAKA HINKWATO: 15

Swiyimo swa matwisiselo na swiyimo swa matikelo:

Timaraka ta swiyimo swa 1 na 2			Timaraka ta swiyimo swa 3			Timaraka ta swiyimo swa 4 na 5			Timaraka Hinkwato		
									15		
Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla

Ntirho wa 1: Xikombiso xa 1: Ku yingiselela ku twisisa

SWILETELO SWA MUDYONDZISI:

- Hlamusela vadyondzi leswi ntirho wu nga ta fambisa xiswona.
- Hlayela tlilasi xikambelantwisiso xo yingisela kan'we. Eka ku hlaya ro sungula vadyondzi A VA PFUMELERIWANGI ku tsala tinotsi. Hlaya xitshuriwa ra vumbirhi. **Vadyondzi va pfumeleriwa ku tsala tinotsi.**
- Hlaya swivutiso hi xin'we xin'we, u nyika vadyondzi nkarhi lowu ringaneke ku hlamula swivutiso. Kumbe nyika vadyondzi papila ra swivutiso na ku va nyika nkarhi lowu eneleke ku hlamula swivutiso.
- Tsundzuxa vadyondzi leswaku mapeletelo a ya hlayiwi.
- Teka ntirho leswaku wu ta koreketiwa no rhekhoda timaraka.
- Nyika vadyondzi nkarhi wo vona timaraka ta vona na ku lulamisa swihoxo swa vona.

"Hi siku leri tlhandlamaka hi loko xitimele xi ya ndzi chela eRustenburg hi koxe...mina mbuyangwana a ndzi nga tivi laha a ndzi fanele ku kongoma kona, hikokwalaho a ndzi nga swi tivi leswaku ndzi ta teka xo famba lexi xi yaka kwihi?

... Ndzi vutiserile hi n'anga leyi ya ha ku vuyaka hi le muse-ka-malwandle leswaku a yi tshama kwihi ni laha a ndzi ri kona; hakunene vanhu va lerisile, va vuya va ndzi komba ni ndlela yo ya kona loko ndzi xikile ebazini ri ya emutini wa kona wa vantima eRustenburg.

Vafana vambirhi...va tile hi ndlela leyi a ndzi famba hi yona... Ku hundza ka vona ndzi vutisile leswaku va ndzi komba ekaya ka nkata dokodela laha a ndzi rhumiwile kona...

'Vana va Xikwembu va ndzi byerile laha ka va Euphine a ku ri kona, ni ndlela yo ya kona... Laha ndyangu a ku kukuriwile swinene, ni tiyindlu ta kona a ti tikomba leswo a ti nga ri tona to akeriwa hi Hulumende, kambe to tiakela hi ku va a va ri na swa le mandleni, naswona leswi tlhariheke swinene. "Ndzi fikile ndzi losa, ndzi vuya ndzi tshama ehansi kwalaho murhini, ni mukhalabye. Xo sungula ndzi bile hi ripfalo: ndzi vona vumbhoni bya leswi a ndzi swi vitana mahungu-ndlela ejoni; mbilu ya mina yi tlula yi ta tshama enkolweni loko ndzi languta mukhalabye loyi a ambele sudu ya mina, ni tintangu ta yona. Ndzi hlamuserile mhaka ya mina hi ku leha ka yona ni hinkwaswo hi ndlela leyi swi nga famba hi yona. Mukhalabya wa kona a nga kombanga ku hlamala; nkarhi hinkwawo loko ndzi ri karhi ndzi rungula maxangu yo dlaya nhloko ya mina, yena o hlekelela a pfa a hlakahla ni nhloko. "Ku hlamula ka yena swi ndzi tsemile nhlana. U te leswi ndzi nga tshama ni n'wana wa yena ku tlula khume ra malembe a ri karhi a ndzi hlantswela, a ndzi swekela ni ku ndzi nyika tinhloko tinhharhu, yena a a vona leswaku leswi n'wana wa yena a a swi endlile, a a lo tihakela, hikuva yena a ku ri khale a ri nsati wa nuna un'wana loyi a a yile exikolweni.

Endzhaku ka loko hi vulavurile, ndzi tekiwile ndzi ya nghenisiwa endlwini hikuva mukhalabya a a vitaniwile ku ta dya swakudya kwale ndlwini- kutani na mina ndzi nghenisiwa ntsena hikwalaho ka sweswo -ku nghena ka mina ndzi xeweta hi switulu na matafula ya yindlu ya hina eGermiston.

"Malepula ... ni xitofu a swo ndzi xeweta hikuva mina na swona a hi tivana - ... ndzi titwa ndzi ri ekaya..."

(Yi huma eka: Ndzhaka ya vusiwana hi B.K.M Mthombeni)

Ku yingiselela ku twisia

Vito: _____

Giredi: _____

Siku: _____

1. Xana murunguri a a endzerile endhawini yihi? (1)

---

2. Boxa xikongomelo xa rendzo ra murunguri eka ndzimana? (2)

---

3. I yini leswi swi nga endla leswaku murunguri a biwa hi ripfalo. (1)

---

4. Tsala INA kumbe E-E, ivi u seketela nhlamulo ya wena. Mukhalabya a nga hlamarisiwanga hi marungula lama a byeriwa wona. (2)

- 5 Hlamusela leswi swi nga endla leswaku murunguri a titwa a ri ekaya loko a nghena endlwini ya mukhalabya. (2)

---

6. Hikokwalaho ka yini murunguri a rhurheriwile endlwini endzhaku ka loko a tshame na mukhalabye ehandle? (2)

---

7. Hi xihi xihundla lexi murunguri a xi kumeke eka mukhalabye Molefe? (2)

---

8. Aneka xihoxo lexi murunguri a xi endleke loko a kunguhata ta vukati bya yena, u tlhela u kombisa mbuyelo wa kona. (3)

TIMARAKA HINKWATO: 15

Memorandum:

1. ERustenburg□ (1)
Xiyimo xa 1

- 2 Ku ya lava nsati wa yena Euphine na vana va yena.□□ (2)
Xiyimo xa 1

- 3 Hi leswi a nga vona mukhalabya a ambele suti ya yena na tintangu ta yena. (1)
Xiyimo xa 1

- 4 Ina hikuva a a pfa a a hlekelela, a pfa a hlakahla nhloko. □□ (2)
[Timaraka i ta nseketelo ntsena.]
Xiyimo xa 2

- 5 Hi leswi endlwini a ku ri na swibye, switulu na matafula ya yindlu ya yena ya le Germiston. □□ (2)
Xiyimo xa 3

- 6 Hi leswi mukhalabya a a vitaniwile ku ta dya swakudya endlwini kutani na yena a nghenisiwa hikwalaho ka sweswo ntsena. (2)
Xiyimo xa 3

- 7 I xa leswaku Euphine a a tekiwile loko a ta tshama na yena eGermiston, nuna wa yena a ha hetisa vudokodela entsungeni.□□ (2)
Xiyimo xa 3

- 8 I xa ku tshama na Euphine malembe ya khume a a nga n'wi humeselanga xuma, ku va na vana vanharhu va nga tekanangi na ku ka a nga tivi lomu u Euphine a a huma kona/ muti wa ka vona . (3)
Xiyimo xa 4

TIMARAKA HINKWATO: 15

Swiyimo swa matwisiselo na swiyimo swa matikelo:

Timaraka ta swiyimo swa 1 na 2			Timaraka ta swiyimo swa 3			Timaraka ta swiyimo swa 4 na 5			Timaraka Hinkwato		
									15		
Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla	Xiyimo xa le hansi	Xa le xikarhi	Xiyimo xa le henhla

Mintirho ya Kotara ya 1

Ntirho wa 2: Ku tsala: Xitsalwana

Swiletetelo na switsundzuxo swa mudyondzi eka ku fambisa matsalelo ya switsalwana

Vadyondzi va fanele ku tiva tinxaka ta switsalwana leswi landzelaka:

- Ndzungulo – Ku hungasa kumbe ku rungula xitori;
- Nhlamuselo – Ku hlamusela hi ndlela yo hetiseka
- Nkanelo – Ku nyika mavonelo yo huma eka matlhelo yo hambanahambana na ku tisa mahetelelo yo ka ya nga kanakanisi ya wena n'wini.
- Mavonelo – Ku seketela tlhelo rinwe ku kucetela vahlayi hi mavonelo ya wena;
- Mianakanyo – Swi andlala mianakanyo na matitwelo ya mutsari mayelana na nhlokomhaka yo karhi

Swiletelo na switsundzuxo swa madyondziselo

- Letela vadyondzi eka ku hlawula nhlokomhaka leyi faneleke
- Tshikelela nkoka wa ku tsala hi ku landzelela magoza. Vadyondzi va fanele ku rhanga va kunguhata hi ku tirhisa maendlelo lawa va titwaka kahle hi wona, ku nga mepe wa miehleketo, mbhubutsabyongo, ku kunguhata hi ndlela ya vona (free writing) na sw. na sw.
- Vadyondzi va fanele ku tsala mpfapfarhuto. Letela vadyondzi eka ku hlela mimpfapfarhuto ya vona, ntirho wo hetelela a wu fanelanga ku fana kwatsa na mpfapfarhuto.
- Tsundzuxa vadyondzi milawu ya matsalele ya switsalwana
- Arisa vadyondzi ku tsala vundzeni byo ka byi nga fanelangi na ku tirhisa ririmiro ka ri nga fanelangi.

Ntirho wa 2: Xitsalwana

Xikombiso xa 1

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

SWILERISO:

- Hlawula YIN'WE ya tinhlokomhaka kutani u tsala xitsalwana.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 400 - 450 wa marito.
- Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku tlhela u hlayisa xitsalwana xa wena. Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku hlayisa xitsalwana xa wena. Kombisa nkunguhato kutani u wu hingakanya hi nkhwati u nga si yisa xitsalwana xa wena xo hetelela.
- Xitsalwana xa wena xi ta kamberiwa ku ya hi maendlelo ya rhubiriki leyi yi nga katsiwa eka ntirho lowu.
- Nyika xitsalwana xa wena nhlokomhaka, loko ku ve a yi nyikiwanga.

Tinhlokomhaka

1.1 Ntlangu wa bolo lowu ndzi nga tshama ndzi tiphina hi wona. [50]

KUMBE

1.2 Va yingayinga na mapatu va ya kwihi? [50]

KUMBE

1.3 Hi te ha ha tshamile, ko nghena maphorisa. Hlamusela leswi swi humeleleke. [50]

KUMBE

1.4 ... kutani ndzi pfuka... [50]

KUMBE

1.5 Nyimpi ya Joyisi na Tomasi. [50]

KUMBE

1.6 Mati. [50]

KUMBE

1.7 Langutisa swifaniso leswi nga laha. Tirhisa xin'we xa swona ku tsala xitsalwana.
Ku fanele ku va na ku hlangana exikarhi ka xifaniso na xitsalwana xa wena.

1.7.1

1.7.2

TIMARAKA HINKWATO: 50

Ntirho wa 2: Xitsalwana

Xikombiso xa 2

Vito: _____ Giredi: _____

Siku: _____

SWILERISO:

- Hlawula YIN'WE ya tinhlokomhaka kutani u tsala xitsalwana.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka 400 - 450 wa marito.
- Tsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku tlhela u hlaya xitsalwana xa wena.
Ntsundzuka ku kunguhata, ku hlela na ku hlayisisa xitsalwana xa wena. Kombisa nkunguhato kutani u wu hingakanya hi nkhwati u nga si yisa xitsalwana xa wena xo hetelela.
- Xitsalwana xa wena xi ta kamberiwa ku ya hi maendlelo ya rhubiriki leyi yi nga katsiwa eka ntirho lowu.
- Nyika xitsalwana xa wena nhlokomhaka, loko ku ve a yi nyikiwanga.

Tinhlokomhaka

1. Kaya ra mina. [50]

KUMBE

2. Lembe leri na mina! [50]

KUMBE

3. Ku tirha hi matimba swa vuyerisa. [50]

KUMBE

4. Endla leswi swi nga swona ku nga ri leswi swi ku olovelaka...
Kanelo mhaka leyi eka xitsalwana xa wena. [50]

KUMBE

5. Hambi u famba enkoveni lundza ri ta vonaka. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi. [50]

KUMBE

7. Langutisa swifaniso leswi nga laha. Tirhisa xin'we xa swona ku tsala xitsalwana. Ku fanele ku va na ku hlangana exikarhi ka xifaniso na xitsalwana xa wena.

KUMBE

7.1

[www.soulartstudio.com]

[50]

1.7.2

[www.google.com]

[50]

TIMARAKA HINKWATO: 50

Ntirho wa 2: Swiletelo swa makoreketelo

- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka adendamu ku koreketa xitsalwana
- Ku endlela leswaku swikombiso leswi, swiletelo swa tinhlokohaka to karhi a swi nga nyikiwa tanihileswi ti hungutanga vutumbuluxi.
- Mudyondzisi u fanele ku tiva nhlamuselo yin'wana na yin'wana eka giridi.
- Tiva leswaku vadyondzi va nga twisia tinhlokohaka hi nhlamuselo ya masiku hinkwawo kumbe yo gega, ngopfungopfu eka swifaniso/ switshuriwa swo voniwa.
- Hinkwawo matwisiselo ya fanele ku nyikiwa mianakanyo leyi fanaka.
- Ku fanele ku va na ku hlangana exikarhi ka xifaniso na xitsalwana loko ku hlawuriwile xifaniso.
- Hlaya xitsalwana **kan'we** ku kuma ku twisia **yundzeni** u nga kuceteriwi hi timhaka ta ririm na xivumbeko.
- Nyika timaraka ta vundzeni ehenhla ka 30, u kongomise tinhlamuselo eka xiyenge lexi xi faneleke nhlamulo hi ku hetiseka. Tekela enhlokweni nhlamuselo yin'wana na yin'wana eka xiyenge. Loko xitsalwana xi wela eka swiyenge swo tlula xin'we, nyika timaraka ku ya hi laha tinhlamuselo ti nga talela kona.
- Loko vundzeni bya xitsalwana byi **humile hi ku hetiseka** eka nhlokamhaka kumbe byi huhurile, teka vundzeni nyika maraka eka vuandlalo bya xiyenge xa levhele ya 1 (u nga nyiki ntsena ziro)
- Hlaya xitsalwana **ra vumbirhi** u kombisa swihoxo hinkwaswo leswi nga eka ririm, ntivoririmi, mavumbelo ya swivulwa, mavumbelo ya tindzimana na xivumbeko.
- Nyika timaraka ta rimi ehenha ka 15 ku ya hi tinhlamuselo eka xiyenge lexi faneleke rimi leri tirhisiweke eka xitsalwana. Ririm ri katsa: mapeletelo, mahikahatelo, nhlawulo wa marito, thoni, rhejisitara, na matirhiselo ya rimi ro gega.
- Nyika xivumbeko timaraka ehenhla ka timaraka ta 5 ti kongomisiwe eka vonelo ra wena ra ku hetiseka ka xivumbeko xa xitsalwana – nandzelelano lowu twalaka exikarhi ka na tindzama –nkhulukelano wa ndzimana ku ya eka yin'wana, vuxokoxoko, ku vumba tindzimana na vulehi.

Xikombiso xa Xitsalwana:

Nhlamulo ya xifaniso lexi xi nga eka ntirho wa 2 xikombiso xa 2 nomboro ya 1.7.2

Rendzo ntanghu ya khale (Hi: Tsakani. Sono)

Loko ndza ha ri lontshwa, a ndzi ri phere ya tintanghu to saseka. Ndzi vangama ehandle ndzi tlhela ndzi va na miri wa dzovo. Loko ndzi vekiwile efasitereni ra vhengele, hinkwavo vahundzi va ndlela a va hundza va ndzi navela hikwalaho ka xivumbeko xa mina na xitayili lexi a ndzi xi khomile a xi koka rinoko ra vavalangi. A ndzi tinyungubyisa hi leswi a ndzi ri xiswona.

Siku rin'wana jaha rin'wana ro nghena evhengeleni, ro ta ri ndzi kongomile kutani hi n'wayitelo ro komba n'wini wa vhengele "ndzi lava leti tintanghu" ri vula ri nga kanakani. Leswi na nxavo wa mina a wu nyawula, ndzi susiwile exelufini, ndzi ringetiwa. Sayizi yi lo fika yi ku kwatsa enengeni wa jaha. Loko ndzi vona ntsako wa yena wu ya wu kula ndzi swi tivile xikan'we leswaku a ta va n'wini wa mina. Ndzi sungule ku tiyimisela no langutela vutomi lebyintswa no vona tindhawu leti n'wini wa mina a ta ndzi yisa eka tona.

Ku sukela loko n'wini wa mina a ndzi xava, u ambala mina loko a ya eminkhubyen i ya xiyimo xa le henhla. Ro sungula ndzi ambariwile exinkhubyanini xo katekisa n'wana kutani a fika pyopyiwa. Loko a ya ekaya, u sungule ku vabya kutani a hlanta hinkwaswo leswi a swi dyile. Ndzi tsandzekile ku tisirhelela eka leswi a swi hlanta kutani miri wa mina lowo saseka wu tikuma wu funengetiwile hi mahlanta, hakunene a swi nyenyetsa. N'wini wa mina na yena a titwa a thyakile kutani a ndzi siya exihambukelweni. Ndzi ehlekete leswaku a a rivele hi mina hikuva miri wa mina wu sungule ku kurha.

Ku va n'wini wa mina a ndzi twise ku vava swi ndzi karhatile emoyeni. Ku vangama lokuya ku sungurile ku nyamalala. Ku biha ka mina na xivumbeko xa mina swi sungurile ku onga van'wana va vahlaleri va mina. Kondlo leri a ri navela titambhu ta mina ri sungule ku ndzi endzela masiku hinkwawo, ri luma ri tlhela ri furhetela. Mahele na wona ya tsakela ku olova ka dzovo ra mina kutani ya aka xisaka endzeni ka mina ya sungula mindyangu. Lewi swi ndzi hete matimba.

Eku heteleleni, n'wini wa mina u endzele xihambukelo, a ndzi kuma ndza ha titshamele laha a ndzi siyile kona. Ndzi vile na ku tshemba leswaku ndzi ta tlhela ndzi kuma ku hlayiseka. U ndzi vonile kutani a ndzi basisa, kambe ku saseka ka mina a ka ha vuyangi, a ndzi tsanile. Ku sukela siku rero a nga ha tlhelanga a ndzi yisa laha a hungasa kona, ndzi hundzukile ntangu yo tirha hi yona.

Siku rin'wana u ndzi ambarile a ya tsema byanyi no sasekisa xirhapa. Muchini wo tsema byanyi wu bongile hi ndlela yo chavisa lero ndzi kala ndzi ehleketa leswaku wu ta ndzi mita. Ndzi ringetile ku ka ndzi nga wu tshineleli ku endlela leswaku ndzi nga vaviseki. N'wini wanga a tikomba a jahile, hi ku copeta ka tihlo ndzi tikumile ndzi manyekile emuchinini. Xiphemu lexo kariha xa muchini xi suse ndzovo leriya ro vangamanyana leri a ri sele. Nkateko wa kona i ku va ndzi kotile ku sirhelela n'wini

wa mina. Kambe mina a ndzi vavisekile swinene. Enkarhini wolowo miehleketo ya leswaku ndzi tshama ndzi saseka, ndzi vekiwa efasitereni ra vhengele, ndzi koka rinoko ra vahundzi va ndlela. Sweswi ndza swi vona leswaku vutomi bya mina byo tsana byi ya eka xichelathyaka.

Mintirho ya Kotara ya 1

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko

Vadyondzi va fanele ku tiva tinxaka hinkwato ta switsalwambiko tanahi leswi swi nga swa ndzawulelo eka pholisi leswi landzelaka:

- Papila ra xinghana/ ra mafundza (xikombelo/ xivilelo/ apulaya/ bindzu)
  - mapila ya mafundza na ya nkamafundza yo ya eka swihangalasamahungu
  - Tsalwavutitivisi na papila ro seketela
  - Matimu ya mufi / ajenda na makanelwa swa nhlengeletano
  - Xiviko
  - Nhluto
  - Atikili ya phephahungu
  - Atikili ya magazini
  - N'wangulano
  - Inthavhiyu.
  - Mbulavulo.
-
- Letela vadyondzi eka ku hlawula nhlokohaka leyi faneke.
  - Tshikelela nkoka wa ku tsala hi ku landzelela magoza. Vadyondzi va fanele ku rhanga va kunguhata hi ku tirhisa maendlelo lawa va titwaka kahle hi wona, ku nga mepe wa miehleketo, mbhubutsabyongo, ku kunguhata hi ndlela ya vona (free writing) na sw. na sw.
  - Vadyondzi va fanele ku tsala nkunguhato wo sungula. Letela vadyondzi eka ku tsala na ku hlela mimpfapfarhuto ya vona. Ntirho wo hetelela a wu fanelanga ku fana kwatsa na mpfampfarhuto.
  - Tsundzuxa vadyondzi swilaveko swa xivumbeko eku endleni ka mintirho leyi.
  - Tsundzuxa vadyondzi leswaku ntirho wun'wana na wun'wana wa xitsalwambiko wu lava thoni na rhejisitara yo karhi ku ya hi vaamukeri lava languteriweke.
  - Arisa vadyondzi ku tsala vundzeni byo ka byi nga fanelangi na ku tirhisa ririmiro ka ri nga fanelangi.

**Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko
Xikombiso xa 1**

Vito : _____

Giredi: _____

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 - 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 4. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi hi ku landzelela magoza. Mimpfapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi.
5. Langutisa xivumbeko, ririm, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga katsiwa eka xitsariwa lexi

Tinhlokomhaka:

1. Papila ra xinghana

A wu yile entlangwini wa bolo ya milenge. Tsalela munghana wa wena u n'wi rungulela leswi u tiphineke hi swona eka ntlangu lowu. [25]

2. Inthavhiyu

U vile na nkarhi wo inthavhiyuwa xiyimbeleri xa ndhuma lexi u xi tsakelaka. Tsala inthavhiyu ya kona hi xivumbeko xa n'wangulano. [25]

3. Ajenda na makanelwa.

U matsalana wa vandla leri vuriwaka "Vantshwa titrheleni" endhawini ya ka n'wina. Tsala **ajenda na makanelwa** ya nhlengeletano leyi mi veke na yona leyi a ku kaneriwa mhaka yo yisa tintangu ekaya ra swisiwana. [25]

4. Xiviko

U mutshamaxitulu wa Khansele ya Vadyondzi exikolweni xa n'wini. Nhloko ya xikolo xa n'wina u ku komberile ku endla vulavisisi hi timhaka ta ku va vadyondzi va nga fiki hi nkarhi exikolweni. Tsala xiviko xa leswi u swi kumeke na swibumabumelo swa kona. [25]

5. Papila ra xikombelo

Tsalela mukhanselara wa ndhawu ya ka n'wina papila ra mafundza, leri nga na nsusumeto u kombela leswaku vantshwa va tirhisaholo ya ndhawu leyi ku endla migingiriko ya swa ndhavuko. [25]

Timaraka:

25

**Ntirho wa 3: Ku tsala: Ku tsala Xitsalwambiko
Xikombiso xa 2**

Vito: _____ Giredi: _____

Siku ro tisa ntirho: _____

Swileriso

1. Hlamula xin'we ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka.
2. Vundzeni bya nhlamulo ya wena byi fanele ku va kwalomu ka 180 - 200 wa marito.
3. Tsala nomboro na nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi u xi hlawuleke. Xikombiso xa 1. Papila ra xinghana.
4. Tsundzuka leswaku u fanele ku kombisa magoza eka ku tsala hi ku landzelela magoza. Mimpafapfarhuto yo ka yi nga hleriwangi a yi nga amukeriwi..
5. Langutisa xivumbeko, ririm, rhejisitara na vaamukeri.
6. Ntirho wa wena wu ta kamberiwa ku ya hi rhubiriki leyi nga katsiwa eka xitsariwa lexi

Tinhlokomhaka:

1. Papila ra xivilelo

U xavile selulafoni eka rin'wana ra mavhengele yo tiveka kutani u kuma leswaku a yi tirhi. Tsalela mininjhore wa vhengele leri papila u kombisa ku vilela, tlhela u nyika na swibumabumelo ehenhla ka xivilelo xa wena. . [25]

2. N'wangulano

Wa tsandzeka eka tidyondzo ta Matematiki naswona u ehleketa no ka u nga ha yi emahlweni na ton a kambe vatsvari va wena a va swi twisisi. Tsala n'wangulano lowu u burisanaka na un'we wa vatsvari va wena hi mhaka leyi. [25]

3. Atikili ya phephahungu

Tsala atikili ya phephahungu ehansi ka nhlokomhaka leyi landzelaka:

- Mudyondzi wo tlhariha. [25]

4. Xiviko xa nkamafundza

U vile mbhoni ekavugevenga byo onhiwa ka nhundzu endhawini ya ka n'wini. Vatsvari va wena va ku komberile ku tsalela murhangeri wa ndhawu ya ka n'wina xiviko xo ka xi nga ri xa mafundza u vika leswi u swi voneke. [25]

5. Mbulavulo

Tsala mbulavulo u hlohlotela vadyondzi va Giredi ya 12 ku tirha hi matimba eka lembe ra vona ro hetelela. Thyana nhlokomhaka ya wena:

"Ku humelela evuton'wini swi katsa ku tirha hi matimba."

[25]

TIMARAKA: 25

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko

Swiletelo swa makoreketelo

- Tirhisa rhubiriki leyi yi nga eka adendamu.
- Mudyondzisi u fanele ku va a tiva tinhlamuselo eka giridi.
- Hlaya nhlamulo **kan'we** ku kuma ku twisia vundzeni na xivumbeko u nga kuceteli hi ririm na timhaka ta xivumbeko. .
- Nyika timaraka ta vundzeni ehenhla ka 18, u kongomise tinhlamuselo eka xiyenge lexi xi faneleke nhlamulo hi ku hetiseka. Tekela enhlokweni nhlamuselo yin'wana na yin'wana eka xiyenge. Loko xitsalwambiko xi wela eka swiyenge swo tlula xin'we, nyika timaraka ku ya hi laha tinhlamuselo ti nga talela kona.
- Rhubiriki a yi pfumeli ku xupula (ku susa timaraka eka...) ehenhla ka swihoxo swa xivumbeko. Tsundzuka, xivumbeko i xin'wana xa tinhlamuselo ta ntlawa wa vundzeni naswona xi nge vi xona ntsena lexi ku kongoma ku nga eka xona .
- Loko vundzeni bya xitsalwana byi **humile hi ku hetiseka** eka nhlokamhaka kumbe byi huhurile, eka vundzeni nyika maraka eka vundlalo bya xiyenge xa levhele ya 1 (u nga nyiki ntsena ziro)
- Hlaya nhlamulo **ra vumbirhi** u kombisa swihoxo hinkwaswo leswi nga eka ririm, ntivoririmi, mavumbelo ya swivulwa, matsalelo ya tindzimana na xitayili
- A va timaraka ta ririm ehenhla ka 12 ku ya hi tinhlamuselo eka xiyenge lexi xi faneleke ririm leri tirhisiweke eka ntirho wa xitsalwambiko. Ririm ri katsa: mapeletelo, nhlawulo wa marito, thoni, rhejisitara na xitayili.

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko

Xikombiso xa 1 Swiletelo swa Makoreketelo

Tinhlokomhaka

1. Papila ra Xinghana

Papila ri fanele ku kongomisiwa eka munghana.

Thoni na rhejisitara swa papila swi fanele ku va swa nkamafundza.

Swilaveko leswi landzelaka swa xivumbeko swi fanele ku katsiwa:

- Adirese ya mutsari
- Siku
- Xilos
- Mahetelelo lama faneleke
- Vito ra mutsari

Vundzeni byi fanele ku katsa vuxokoxoko bya swiendaleko.

2. Inthavhiyu

Mudyondzi u fanele ku vumba vundzeni. I mani a inthavhiyuwiwaka?

Inthavhiyu yi fanele ku va exikarhi ka mutsari na xiymbeleri xa nd huma.

Rhejisitara na thoni swa inthavhiyu swi ta lawuriwa hi munhu loyi a inthavhiyuwiwaka.

Xivumbeko xa n'wangulano xi faneleku tirhisiwa.

Swilaveko leswi landzelaka swa xivumbeko swi fanele ku katsiwa:

- Mavito ya swivilavuri
- Hikombirhi
- Marito yo kongoma
- Mimfungho yo tshaha a yi laveki.

3. Ajenda na Makanelwa

Hinkwaswo leswi nga eka ajenda swi fanele ku kaneriwa hi ku hetiseka.

Vundzeni byi fanele ku katsa vuxokoxoko lebyi fambelanaka kahle na hungu rin'wana na rin'wana leri nga eka ajenda. Mhaka yin'wana na yin'wana yi fanele ku langutisiwa eka tindzimana to hambana na tinhlokomhakantsongo ti nga tirhisiwa.

Vadyondzi va languteriwa ku tsala makanelwa ya nhlengeletano hinkwayo.

Nhlamulo yi fanele ku yimela ntsena leswi tsavuriweke swi huma eka makanelwa.

Makanelwa ya fanele ku tsariwa ya va eka nkarhi lowu nga hundza, swiboho ntsena swi fanele ku rhekhodiwa, ku nga ri nkanerisano hinkwawo.

4. Xiviko xa mafundza

Xiviko xi fanele ku va na tinhlokomhaka leti landzelaka:

- Eka
- Xi huma eka
- Nhlokomhaka
- Siku
- Leswi swi kumekeke
- Swibumabumelo
- Nsayino

Thoni na rhejisitara swa xiviko swi fanele ku va swa mafundza.

5. Papila ra xikombelo

Papila ri fanele ku kongomisiwa eka mukhanselara.

Thoni na rhejisitara swa papila swi fanele ku va swa mafundza.

Swilaveko leswi landzelaka swa xivumbeko swi fanele ku katsiwa:

- Adireses ya mutsari.
- Siku.
- Adirese ya mutsaleriwa.
- Xiloso.
- Nhlokomhaka.
- Mahetelelo lama faneleke.

Mudyondzi u fanele ku susumeta leswaku hikokwalahokayini a lava leswaku vantshwa va lava ku tirhisa holo.

TIMARAKA HINKWATO: 25

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko Xikombiso xa 2 Swiletelo swa Makoreketelo

Tinhlokomhaka

1. Papila ra xivilelo:

Papila leri ri fanele ku kongomisiwa eka mininjhhere wa vhengele.

Thoni na rhejisitara swa papila swi fanele ku va swa mafundza.

Swilaveko leswi landzelaka swa xivumbeko swi fanele ku katsiwa:

- Adireses ya mutsari.
- Siku.
- Adirese ya mutsaleriwa.
- Xilos.
- Nhlokomhaka.
- Mahetelelo lama faneleke.

Mudyondzi u fanele ku hlamusela leswi humeleleke, ndhawu laha u xaveke kona, leswi humeleleke na swibumabumelo swo ololoxa xiphijo lexi.

2. Nwangulano:

Mudyondzi u fanele ku vumba mbangu a nga si tsala n'wangulano wa vona.

N'wangulano wu fanele ku va exikarhi ka mutswari na mudyondzi.

Rejisitara na thoni swa n'wangulano swi fanele ku va swa mafundza.

Xivumbeko lexi faneleke xa n'wangulano xi fanele ku tirhisiwa

- Vito ra swivilavuri
  - Hikombirhi
  - Marito yo kongoma
  - Mimfungho yo tshaha a yi laveki

3. Atikli ya phephahungu:

Ku fanele ku va na nhlokomhaka.

Atikili yi fanele ku avanyisiwa hi tindzimana.

Thoni na rhejisitara swa atikili swi fanele ku fambelana na mbangu.

Leswi swi landzelaka swi fanele ku katsiwa:

Ndzimana ya manghenelo leyi hlamulaka leswi landzelaka:

- mani,
- yini,
- rini,
- kwihi,
- rini na
- njhani.

4. Xiviko xa nkamafundza:

Xiviko xa nkamafundza a xi fanelanga ku va na nhlokomhaka.

Xi fanele ku kombisa loyi mudyondzi a n'wi tsalelaka, loyi a tsalaka xiviko, leswaku timhaka ti

humelele rini na ku katsa vuxokoxoko bya leswi humeleleke.

5. Mbulavulo:

Mbulavulo wu fanele ku avanyisiwa hi tinhlokomhaka.

Thoni, ririmi na rhejisitara swa mbulavulo swi fanele ku fambelana na vaamukeri (vadyondzi va xikolo na nhlokomhaka).

Mbulavulo wu fanele ku hlohlotela vadyondzi ku tirha hi matimba eka lembe ra vona ro hetelela.

Ku fanele ku va na nhlokomhaka na mahetelelo lawa ya twalaka.

TIMARAKA HINKWATO: 25

Ntirho wa 3: Ku tsala: Switsalwambiko

Swiletelo swa makoreketelo

- Tirhisa rhubiriki leyi yi nga eka adendamu.
- Mudyondzisi u fanele ku va a tiva tinhlamuselo eka giridi.
- Hlaya nhlamulo **kan'we** ku kuma ku twisia vundzeni na xivumbeko u nga kuceteli hi ririm na timhaka ta xivumbeko. .
- Nyika timaraka ta vundzeni ehenhla ka 15, u kongomise eka tinhlamuseloeka xiyenge lexi xi faneleke nhlamulo hi ku hetiseka. Tekela enhlokweni nhlamuselo yin'wana na yin'wana eka xiyenge. Loko xitsalwambiko xi wela eka swiyenge swo tlula xin'we, nyika timaraka ku ya hi laha tinhlamuselo ti nga talelala kona.
- Rhubiriki a yi pfumeli ku xupula (ku susa timaraka eka...) ehenhla ka swihoxo swa xivumbeko. Tsundzuka, xivumbeko i xin'wana xa tinhlamuselo ta ntlawa wa vundzeni naswona xi nge vi xona ntsena lexi ku kongoma ku nga eka xona .
- Loko vundzeni bya xitsalwana byi **humile hi ku hetiseka** eka nhlokmahaka kumbe byi huhurile, Teka vundzeni nyika maraka eka vundlalo bya xiyenge xa ya levhele ya 1 (u nga nyiki ntsena ziro)
- Hlaya nhlamulo **ra vumbirhi** u kombisa swihoxo hinkwaswo leswi nga eka ririm, ntivoririmi,mavumbelo ya swivulwa, matsalelo ya tindzimana ana xitayili
- Ava timaraka ta ririm ehenhla ka 10 ku ya hi tinhlamuselo eka xiyenge lexi xi faneleke ririm leri tirhisiweke eka ntirho wa xitsalwambiko. Ririm ri katsa: mapeletelo, nhlawulo wa marito, thoni, rhejisitara na xitayili.

Ntirho wa Kotara ya 2

Ntirho wa 6: Swanomo: Mbulavulo

Switsundzuxo na Swiletelo swa mafambiselo ya mbulavulo lulamisiweke swa mudyondzisi.

Mimbulavulo yi fanele ku ku andlariwa eka ntokoto wa mbangu wa vutomi lebyi nga bya ntiyiso. Leswi swi vulaka leswaku ku hlawula timhaka leti ti fambelanaka na vutomi bya yena kumbe swilo leswi nga na vuxaka na yena kumbe leswi nga kongomana na yena.

Vadyondzi va fanele ku:

6. Kombisa vumbhoni bya nkunguhato.
7. Tirhisa tithekiniki to vulavula hi ku tirhisa marito na to kala marito (xikombiso; thoni, ku vulavula u twala / ku yisa rito ehansi na le henhla, mpimo wa rivilo, mavumbele ya swivulwa, ku langutana hi mahlo na vaamukeri va mahungu
8. Tirhisa masungulo na mahetelelo lama kokaka rinoko.
9. Vumba tipoyinti ti twala no fanele.
10. Hlamula swivutiso leswi nga eka ku andlala.

Hlohotela vadyondzi ku ehleketa leswi va swi tsakelaka na ku hlawula nhlokohaka leyi faneleke. Tshikelela eka ku kunguhata. Loko swi endleka sungulani ku kunguhata endzaku ka nkanerisano wa le tlilasini. Tshikelela leswi, manghenelo ya nga aka kumbe ku onha nkanerisano. U nga pfumeleli vadyondzi ku endla mahetelelo lawa ya “pfeleleka” ntsena. Tsundzuxa vadyondzi leswaku mahetelelo i xilo xo hetelela lexi lexi mukoreketi a xi twaka a nga ehleketa ku nyika timaraka.

Loko ku kunguhata ku herile, na mbulavulo wu lehile ku ringana, tiyisia leswaku vadyondzi hinkwavo va hundzisela mimbulavulo ya vona eka emakhadini. (Khadibokisi ri nga tsemini ri va tiyihlanharhu letitsongo). U fanele ku va tivisa leswaku u lava mbulavulo wu leha ku fika kwihi. Hlohotela vadyondzi ku titoloveta mbulavulo. Vulavula na vona hi tiamhaka ta ku ku langutana hi mahlo na vayingiseri, mpimo wa rivilo, ku yisa rito ehansi na le henhla na ku wisanyana, tlhela u va va tsundzuxa leswaku swi na nkoka ku tsundzuka leswaku va vulavula na vayingiseri na ku va va tiva leswaku va na matimba ehenhla ka vayingiseri!

Rhubiriki ya mbulavulo lowu lulamisiweke yi nga kumeka eka adendamu. I swa nkoka leswaku vadyondzi va kombisiwa leswi rhubiriki yi fambisaka xiswona va nga si sungula ku tilulamisela leswaku va ta tiva leswi va nga ta kamberisiwa xiswona.

Katsa vuswikoti byo hambanahambanahi laha u nga kotaka ha kona eku kunguhateleni vadyondzi ku titoloveta vuswikoti byo vulavula hi ku angarhela

Ntirho wa 6: Swanomo: Mbulavulo lowu lulamisiweke

Siku ro tisa ntirho: _____

Swiletelo

- Lulamisa mbulavuvulo wo kambela swa nomo.
- Ku andlala ka wena ku fanele ku va kwalomu ka vulehi bya timinete timbirhi kumbe tinharhu.
- Landzelela swiletelo kahle.
  - Endla ndzavisiso wa nhlokomhaka leyi u yi hlawuleke
  - Hlengeleta switshuriwa. (Swifaniso, tiphsitara, tikhathuni kumbe switirhisiwa swin'wana swa mbonoyingiselo). Tirhisa switirhisiwa kumbe switshuriwa swo seketela loko u andlala mbulavulo wa wena
  - Tsala mbulavulo lowu loko u wu hlaya hi rivilo ra kahle wu tekaka timinete tinharhu. Hlayela ehenhla ndzimana leyi u yi hlawuleke u hlayela munhu loyi a nga ta kota ku ku pfuneta hi mapeletelo na nkhuluko.
  - Veka nkarhi wo andlala.
  - Pima nkarhi wo andlala.
  - Tiyisia leswaku mudyondzisi u kota ku landzelela mbulavulo wa wena hi ku olova.
  - Loko u enersekile hi vulehi bya mbulavulo wa wena, na mahungu lawa u nga wona, endla makhadi yo letela. Makhadi yo letela i tinotsi ta wena to koma leti u nga ta ti tirhisa loko u andlala mbulavulo wa wena. Makhadi ya kahle yo letela ya kombisa tipoyinti ta nkoka leti nga ta ku pfuneta ku tsundzuka mbulavulo. Nombora makhadi ya wena yo letela leswaku u ta fikisa mahungu ya wena hi nadzelelano lowu faneleke.
  - Timaraka ti ta nyikiwa ku ya hi mpimo wo tilulamisa na nkunguhato lowu nga vumbhoni ku suka eka ku andla mbulavulo.

Langutisa rhubiriki ya makoreketelo lawa nga ta tirhisiwa ku kambela mbulavulo. Hi siku ro kambela swanomo swa wena tiyisia leswaku u na leswi landzelaka: phepha ra mbulavulo wo hetelela; swipfuno swa wena swo voniwa, na makhadi yo tsundzuxa.

Tinhlokomhaka

Hlawula yin'we ya tinhlokomhaka kumbe u tihlawulela ya wena n'wini:

- Mfumo wo tshembeka, tiko leri hluvukeke.
- Madzolonga
- Nkoka wa vamanana laha misaveni
- Vutumbuluxi byi cince misava (Hi ndlela yo biha / ya kahle.)
- Hlamusela vusaseki bya yin'we ya tindhawu leti u nga tshama u ti endzela.
- Afrika-Dzonga— Tiko ro saseka
- Mujeko wa mina – vutinyungubyisi bya mina
- Nelson Mandela murhangeri wa xiviri, Ndza n'wi navela
- Ku hlawula nhokomhaka ya wena n'wini:
Hlawula nhlokomhaka leyi ku tsakisaka. I yini lexi u xi tsakelaka?
I yini leswi wa ha lavaka ku swi dyondza? Landzelela ku tsakela ka wena, u ta
kuma nhlokomhaka ya wena. Ku nga si sungula ndzavisiso, tiyisisa
nhlokomhaka na mudyondzisi wa wena: Tiva xikongomelo xa wena: u lava ku
hlohotela vaamukeri; va tivisi nhlokomhaka; kumbe rungula xitori xo tsakisa?

TIMARAKA: [10]

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XOLEHA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikkoti byo hiawuleka	Vuswikkoti bya le hemha	Vuswikkoti byo amukeleka	Vuswikkoti bya madyondza	Vuswikkoti bya filkelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUJATELO & XIVUMBECO	<p>-Mahlamulelo yo hiawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwe.</p> <p>-Miehleketo ya vuthari na ku yupfa.</p> <p>-Yutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitsuriwa.</p> <p>-Matsalelo ya kongoma mhaka.</p> <p>-Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/milawu ya matihiselo ya rimi na mbangu.</p> <p>TIMARAKA TA 15</p>	<p>-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebinyene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitsuriwa.</p> <p>-U kongoma mhaka – a nga humi emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka.</p> <p>-Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.</p> <p>-Xivumbeko lexi faneleka kambe xi ri na swihoxo swintsongo swa nkhaqato.</p>	<p>-Mahlamulelo yo ringanelia lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitsuriwa.</p> <p>-Mhaka a yi kongomanyana kambe u pfa a humanyana emhakeni.</p> <p>-A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelana.</p> <p>-Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka.</p> <p>-Ku na vuxokoxoko byi n'wana lebji seketela nhlokohaka.</p> <p>-Xivumbeko lexi faneleka hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo swintsongo.</p>	<p>-Mahlamulelo ya a kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitsuriwa.</p> <p>-Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano.</p> <p>-Ku na vuxokoxoko byi ntsongo swinene lebji seketela nhlokohaka.</p> <p>-A ng a tirthisangji milawu ya xivumbeko leyi faneleke.</p>	<p>-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitsuriwa.</p> <p>-Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano.</p> <p>-Ku na vuxokoxoko byi ntsongo swinene lebji seketela nhlokohaka.</p> <p>-Milawu ya xivumbeko yi tirthisive hi ndela yo ka yinga twiseki.</p> <p>-Ku na swihoxo swo tala</p>

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XOLEHA EKA RIRIMI RA LE KAYA [TIMARAKA TA 25]
(kuyisa emahlweni)

RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA	Swilaveko Vuswikotii byo hlawuleka 9–10	Vuswikotii bya le henhla 7–8	Vuswikotii byo amukeleka 5–6	Vuswikotii bya madyondza 3–4	Vuswikotii byo ka byi nga fikee angii 0–2
Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu. Matihiselo ya ritini na milawu ya matihiselo ya ririmi. Mahlawulelo ya marito; Mahikahatelo na mapetetele.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivonrimi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ku na nkhaqato wa ntivonrimi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Swihoxo a swi tali ku vonaka.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivonrimi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene. -A ku tali ku va na swihoxo.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelanananya na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ntivoirim wo pfumala nkhaqato wu thela wu va na swihoxo swo hilayanya. -Ku na swihoxonyana swa ririmi.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelanananya na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ntivoirim wo pfumala nkhaqato wu thela wu va na swihoxo swo hilayanya. -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi. -Nhamuselo a yi le irvaleni.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hilanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo. -Nhamuselo a yi twali nakantsongo.
TIMARAKA TA 10					
MAAVELO YA TIMARAKA	22–25	17–20	12–15	7–10	0–5

Home Language: Grade 2 Term 1 Suggested Rubrics

74

LISTENING AND SPEAKING					
Activity	1	2	3	4	5
Talks about personal experiences	Learner is unable to talk about a personal experience without guidance and prompting from the teacher.	Learner is making an attempt to talk about a personal experience in 1 simple sentence.	Learner is able to talk about a personal experience in 2 simple sentences.	Learner is able to talk about a personal experience and express their thoughts in sequence in 3 full sentences.	Learner is able to talk about a personal experience freely, expressing thoughts in correct sequence in more than in 3-4 full sentences.
PHONICS					
Activity	1	2	3	4	5
Identifies letter-sound relationships of all single letters	Identifies letter-sound relationships of 0 to 5 single letters correctly	Identifies letter-sound relationships of 6 to 10 single letters correctly	Identifies letter-sound relationships of 11-15 single letters correctly	Identifies letter-sound relationships of 16-20 single letters correctly	Identifies letter-sound relationships 21 to 26 single letters correctly
READING					
Activity	1	2	3	4	5
Word recognition: 50 to 60 sight words	Poor word recognition skills. Needs support from teacher. Recognises less than 20 sight words	Recognises and reads 30-39 sight words correctly	Recognises and reads 40-49 sight words correctly	Recognises and reads 50-59 sight words correctly	Recognises and reads more than 60 sight words confidently and correctly.
Activity	1	2	3	4	5
Oral Reading	Reads from own book a text of 20 -29 words with support from the teacher.	Reads word by word a text of 30-39 words and responds correctly to 1-2 questions	Reads aloud from own book a text of 40-49 words and responds correctly to 3 questions	Reads fluently from own book a text of 50-60 words and responds correctly to 3 questions	Reads fluently from own book a text of more than 60 words and responds correctly to 3 questions
HANDWRITING					
Activity	1	2	3	4	5
Copies and writes 2 short sentences paying attention to correct lower case letter formation, size and spacing	Needs support to copy and write 1 short sentence	Is able to copy and write 1 short sentences but correct letter formation, spacing between words and size of letters are not observed	Is able to copy and write 1 short sentence paying attention to letter formation but spacing between words is not observed.	Is able to copy and write 2 short sentences paying careful attention to correct letter formation and observing spacing between words	Is able to copy and write 3 and more short sentences paying careful attention to correct letter formation, size and observing spacing between words.
Activity	1	2	3	4	5
Writes at least 3 sentences of own news or on a topic (Theme/Story etc.) using capital letters and full stops.	Writes a 1 sentence of 3 words with support.	Writes 1 sentence of own news or on a topic some on his/her own	Writes 2 sentences of own news or on a topic using some punctuation.	Writes 3 sentences of own news or on a topic (Theme/Story etc.) using capital letters and full stops.	Writes more than 3 sentences of own news or on a topic (Theme/Story etc.) using capital letters and full stops and correct grammar and spelling

222 Struben Street, Pretoria, 0001
Private Bag X895, Pretoria, 0001, South Africa
Tel: 012 357 3000 • Fax: 012 323 0601

Private Bag X9035, Cape Town, 8000, South Africa
Tel: 021 486 7000 • Fax: 021 461 8110
Call Centre: 0800 202 933

ISBN 978-1-4315-3094-6

Department of Basic Education

 www.education.gov.za

 www.twitter.com/dbe_sa

 www.facebook.com/BasicEd